

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV

**ROSTLINY V NÁDOBÁCH
A STAVBY PRO JEJICH PŘEZIMOVÁNÍ
V PAMÁTKÁCH ZAHRADNÍHO
UMĚNÍ**

PRAHA 2015

Tato odborná metodika Národního památkového ústavu, Metodického centra zahradní kultury v Kroměříži vznikla v rámci projektu „Národní centrum zahradní kultury v Kroměříži“ Národního památkového ústavu, jež byl spolufinancován Evropskou Unií z Evropského fondu pro regionální rozvoj prostřednictvím Integrovaného operačního programu.

Národní památkový ústav jako odborná organizace státní památkové péče v České republice vydává metodiku v zájmu zabezpečení jednoty metodických hledisek pro danou oblast ochrany, dokumentace a evidence kulturních památek, památkových území a dalších kulturně-historických hodnot na základě svých kompetencí podle § 32 odst. 1 zákona č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů.

Předkládaná metodika je určena především pro majitele a správce historických areálů a další osoby a subjekty, které vstupují do procesu péče o památky zahradního umění, včetně pracovníků státní správy. Metodika je zároveň významným oborovým materiálem, a to v rámci specializace zahradních a krajinářských architektů, zaměřených na památky zahradního umění i obecně v rámci památkové péče, a nepochybně ji budou moci profesně využívat i studenti a pedagogové příslušných oborů.

Lektorovali:

Ing. Alena Halamíčková, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě
Ing. Petr Kubeša, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci

© 2015, Národní památkový ústav

Text: © 2015, Ing. Lenka Křesadlová, Ph.D., Evžen Kopecký, Ing. Jiří Olšan, Ing. Eduard Chvosta, Ing. Dagmar Fetterová, Mgr. Jiří Janál

Fotografie a obrázky: © 2015, Ing. Dagmar Fetterová, Mgr. Petr Hudec, Ing. Eduard Chvosta, Aleš Karban, Ing. Lenka Křesadlová, Ph.D., Mgr. Jiří Janál, Ing. Jiří Olšan, Ing. Jiří Válek, Ing. Libor Vašák.

ISBN 978-80-7480-032-0

Titulní strana: Rytina části kroměřížského Libosadu, kterou vytvořil o roce 1691 Justus van Nypoort. (Archív Muzea Umění v Olomouci)

Zadní strana obálky: Parterre d'orangeri ve francouzských Versailles. (Foto L. Křesadlová, 2005)

Obsah

Předmluva	5
Vstupní údaje	7
Cíl metodiky	7
Popis uplatnění metodiky	7
Srovnání novosti postupů	7
1. Úvod (Lenka Křesadlová)	9
2. Rostliny v nádobách (Evžen Kopecký, Lenka Křesadlová)	11
2.1 Rostliny v nádobách v dějinách zahradního umění a doporučení pro jejich prezentaci v současných podmínkách	11
2.2 Péče o subtropické rostliny pěstované v nádobách	24
3. Stavby pro zimování rostlin	38
3.1 Stručný historický vývoj (Lenka Křesadlová)	38
3.2 Systémy úpravy klimatu v oranžeriích (Eduard Chvosta, Jiří Olšan)	42
3.2.1 Vytápění	42
3.2.2 Snižování teploty	45
3.2.3 Systémy na odvod kondenzované vody	49
3.3 Zásady památkové obnovy oranžerií (Jiří Janál, Lenka Křesadlová)	49
3.4 Možnosti využití a prezentace oranžerií (Lenka Křesadlová)	56
4. Závěr (Lenka Křesadlová)	62
Seznam použité literatury	63
Seznam publikací, které předcházely metodice	67
Přílohy	68
Příloha 1 – Možnost obnovy havarijní oranžerie na příkladu zahradního objektu v Lomnici u Tišnova (Ing. Dagmar Fetterová)	68
Příloha 2 – Jednotlivé příklady využití oranžerií, skleníků a fíkoven na území České republiky (Ing. Dagmar Fetterová)	72
Příloha 3 – Lektorské posudky	88

Předmluva

„Radost květin za oknem. Není to jenom radost z té krásy a něžnosti, ale taky radost z úspěchu při pěstování.“

Karel Čapek

Zahrady měly pro člověka nedocenitelný význam v každé době i společenském uspořádání. Ať už se jednalo o užitnou zahradu v blízkosti lidského obydlí, zahradu založenou na ploše jediné keramické nádoby, nebo zaujímavější naopak celý krajinný prostor. Nádherný květ, opojná vůně, znak prestiže a prostředek prezentace společenského postavení – to vše po dlouhé historické období znamenalo vlastnit a pěstovat exotické rostliny. Rostliny v nádobách byly pevnou slůvkou zahradních kompozic již od antiky. Ve střední Evropě se pěstování exotických rostlin stalo od období vrcholného středověku součástí životního stylu majetných vrstev společnosti. Šlechta a majetní měšťané si na venkově nechali stavět domy a k domu vždy samozřejmě patřila i zahrada. Na takovýchto přepychových zahradách hrály významnou dekorativní úlohu i rostliny v nádobách, živý a zároveň mobilní strukturální prvek kompozice. V 16. a 17. století se těšily velké oblibě zejména citrusy, vavříny, granátovníky, myrta a fíkovníky, ke kterým se vázal skoro vždy i příběh z antické mytologie. Například vavřín se stal jednou provždy symbolem čistoty, nesmrtelné a nenaplněné lásky, přeneseně i symbolem vítězství a vznešenosti; granátové jablko bylo považováno za symbol svornosti a plodnosti a myrta byla ve Starém zákoně znamením Boží přízně. Tyto teplomilné rostliny by však zimní měsíce v našich klimatických podmínkách zcela jistě „neustály“, proto byly pro ně v zahradách budovány speciální stavby na přezimování – tzv. oranžerie, nebo také fíkovny a skleníky.

Květná zahrada v Kroměříži je jednou z mála zahrad v republice, kde jsou rostliny v nádobách kontinuálně pěstovány a prezentovány veřejnosti po několik století. Díky projektu IOP se zde podařilo nejen vzorově obnovit dvě stavby pro jejich zimování, ale i doplnit sortiment pěstovaných rostlin. Kvalitní zázemí zde umožňuje prezentovat tento segment zahradní kultury návštěvníkům v nebyvalé vrstevnatosti a může sloužit jako velmi pozitivní příklad, jak památky zahradního umění zatraktivnit směrem k veřejnosti, podnítit její zájem a zároveň zvýšit autenticitu těchto památek.

V rámci projektu „Národní centrum zahradní kultury v Kroměříži“ je na základě přípravy a realizace obnovy vybraných částí Květné zahrady zpracováván soubor metodických materiálů, týkajících se různých aspektů památkové péče o historické zahrady a parky. Mezi tyto materiály patří i předložená metodika, věnovaná problematice korektní prezen-

tace rostlin pěstovaných v nádobách v památkách zahradního umění a péči o stavby pro jejich zimování. Je kladen důraz na vyhodnocení současného poznání a následného doporučení, a to včetně prostředků a způsobů vedoucích k dosažení požadovaného cíle. Při podrobnějším čtení zjišťujeme, jak zajímavá a objevná může být historie pěstování rostlin v nádobách a jak důležití jsou dnes všichni ti, kteří se snaží obnovit jeho zašlou slávu.

PhDr. Jana Spathová
Ředitelka NPÚ, ÚOP v Kroměříži

Vstupní údaje

Cíl metodiky

Metodická publikace si klade za cíl prezentaci základních poznatků a metodických postupů, týkajících se specifického fenoménu teplomilných rostlin pěstovaných v historických zahradách a parcích v nádobách. Snaží se upozornit na důležitost používání těchto rostlin v současných kompozicích památek zahradního umění, a to jako nezastupitelné složky jejich autenticity (pravdivosti prezentace). K této problematice patří jak samotné rostliny, tak stavby určené pro jejich zimování. Ty bývaly ve svých počátcích především stavbami užitnými, aby se z nich později vyvinula specifická součást zahradních a parkových kompozic, často vysoké umělecké kvality. Vzhledem k tomu, že součástí jejich organismu bývaly také specifické technologie, zajišťující vhodné životní prostředí pro rostliny, jedná se v mnoha případech též o specifické technické památky. Neznalost významu těchto staveb často vede k nenapravitelným ztrátám na našem nemovitém kulturním dědictví i ke zkreslení dobového vzhledu, funkce i ideové náplně památek zahradního umění. Všechny tyto aspekty metodický materiál popisuje a představuje jak zásady pěstování a prezentaci rostlin v nádobách v památkách zahradního umění, tak postup péče a vzorové obnovy staveb pro jejich zimování.

Popis uplatnění metodiky

Doporučení, uvedená v této metodice, by měla být využívána v procesu péče o specifický segment nemovitých kulturních památek, kterými jsou historické stavby pro zimování rostlin. Metodika přináší návod, jak v současných kompozicích památek zahradního umění korektně prezentovat subtropické rostliny pěstované v nádobách a racionalizovat proces jejich celoroční kultivace.

Metodika je určena pro široký okruh zájemců, především pro vlastníky a správce památkových objektů, projektanty, pracovníky státní památkové péče, různé specialisty, studenty a další osoby vstupující do procesu péče o naše kulturní dědictví.

Srovnání novosti postupů

Problematice korektního uplatnění rostlin pěstovaných v nádobách v kompozici památek zahradního umění, racionalizaci jejich soudobého pěstování a obnově staveb pro jejich zimování nebyl u nás zatím věnován samostatný metodický materiál. Dílčí informace jsou k dispozici v odborných člancích (Fetterová) a statích některé umělecko-historické i zahradnické literatury (Dobalová 2009, 2012, Křesadlová 2004), ale zejména v zahraniční literatuře, kde je této problematice věnována zvýšená pozornost. V metodice jsou zúročeny jak zkušenosti zahraničních odborníků především z německy mluvících zemí,

tak poznatky získané v rámci činnosti sdružení „ORFIAN“, fungující pod patronací NPÚ, které se v ČR zabývá tématem oranžerií, fíkoven a ananasoven. Díky projektu IOP došlo v Květné zahradě v Kroměříži jak ke zmapování vývoje pěstování exotických rostlin v jednotlivých historických obdobích, tak ke vzorové obnově dvou staveb oranžerií, které si do dnešních dnů zachovaly svou původní funkci. Obdobně byl autory textů studován tento vývoj v dalších nejvýznamnějších zahradách v ČR, jako je Lednice na Moravě, Český Krumlov aj. Také na základě těchto praktických zkušeností a mnohaletých výzkumů byl zpracován text metodiky, což jej činí jedinečným ve svém zaměření a komplexnosti.

1 Úvod

V rámci projektu „Národní centrum zahradní kultury v Kroměříži“ je na základě přípravy a realizace obnovy vybraných částí Květné zahrady zpracováván soubor metodických materiálů týkajících se různých aspektů památkové péče o historické zahrady a parky. Mezi tyto materiály patří i předložená metodika, věnovaná korektní prezentaci rostlin pěstovaných v nádobách v památkách zahradního umění a péči o stavby pro jejich zimování.

Rostliny v nádobách byly pevnou součástí zahradních kompozic již od antiky. Ve střední Evropě se pěstování exotických rostlin stalo od období vrcholného středověku součástí životního stylu majetných vrstev společnosti a svou přitažlivost si udrželo prakticky do současnosti. Jejich vlastnictví se stalo symbolem vysokého společenského postavení hlavně v oblastech, kde se tyto rostliny nemohly v zahradě pěstovat celoročně venku, ale musely být pro ně zřízeny speciální stavby na přezimování (fíkovny, oranžerie, skleníky). Tento fenomén lze ve většině jeho podob sledovat jak v Květné, tak v Podzámecké zahradě v Kroměříži.

Vymezení pojmu

Metodika se zabývá teplomilnými rostlinami pěstovanými v nádobách za účelem „doplnění“ zahradní kompozice a v letním období. Nezastupitelnou součástí interiéru zahrad tyto rostliny tvořily především v době baroka. V zimním období byly uskladňovány v bezmrazých prostorech nebo ve speciálních stavbách, které měly zprvu do značné míry utilitární charakter, z nichž se později vyvinula specifická součást zahradních a parkových kompozic, často vysoké umělecké kvality. Konkrétně je tento metodický materiál zaměřen na zhodnocení tohoto fenoménu ve střeoevropském regionu v období 16. až 19. století, protože první zmínka o pěstování citrusů na našem území pochází z 30. let 16. století. V metodice je uváděn pouze základní „typický“ sortiment nádobových rostlin pro jednotlivá historická období. Především pro druhou polovinu 18. století a 19. století rozhodně nejde o sortiment úplný, protože v tomto období, vzhledem k četnosti různých botanických výprav, byla pěstována velká šíře rostlinných druhů.

Také speciální stavby pro uchování rostlin v zimním období, vybavené potřebným technickým zařízením, měly svůj architektonický i technologický vývoj. Protože v nich byly v 16. a 17. století nejčastěji zimovány citrusy, vžilo se pro ně označení oranžerie *česky také „oranžovna“*. Dle zahradnického slovníku naučného „Oranžerie jsou v mírném pásmu jednoduché chladné, v zimě temperované skleníky, ve kterých se pěstují rozličné druhy rodu Citrus, jakož i jiné dřeviny s listem neopadavým, které se v létě vynášely na volná prostranství nekrytá, pěstovaly se ve velkých kádích.“ (Kamenický 1942) Tuto definici

Ize ještě doplnit o konstatování, že popisované stavby tedy nebyly používány k celoročnímu pěstování rostlin. V letních měsících většinou zůstávaly prázdné bez rostlin a byly využívány ke společenským akcím.

Metodika se nezabývá ostatními stavbami pro pěstování rostlin, které sloužily k jejich celoroční kultivaci, a to buď za účelem vytváření sbírek a reprezentace – zimní zahrady, sbírkové skleníky tropické flory, orchidejí i dalších skupin oblíbených exotických rostlin nebo k účelům produkčním. Zde bývaly rostliny vysazeny přímo ve volné půdě (říkovny, pěstírny ananasů či zeleniny, stavby pro přirychlování ovocných dřevin) či v květináčích. Tyto rostliny se svými nádobami však prioritně nesloužily k výzdobě zahrady.

Obr. 1: U některých staveb, např. u Palmového skleníku v Lednici či v Kroměříži, byla jejich funkce v průběhu existence měněna. Nejdříve sloužily pouze k zimování rostlin a teprve později byly osázeny rostlinami celoročně a začaly plnit funkci „sbírkových skleníků“. Pod prosklenými světlíky na terase se nachází prostor lednické oranžerie, kde byly rostliny uždy jen zimovány. (Foto L. Křesadlová, 2002)

2. Rostliny v nádobách

2.1 Rostliny v nádobách v dějinách zahradního umění a doporučení pro jejich prezentaci v současných podmínkách

Exotické teplomilné rostliny, které musely být ve středoevropských podmínkách pěstovány v nádobách, tvořily v letních měsících důležitou součást zahradních a parkových kompozic. Tyto rostliny často plnily současně funkci estetickou i produkční, a to především v období, kdy transport plodů, případně květů, nebyl vzhledem k rychlosti dopravy možný nebo efektivní. Sortiment pěstovaných rostlin se postupně vyvíjel a měnil dle společenského klimatu, módy i osobních preferencí majitelů, lze ale nalézt společné zobecnující znaky pro jednotlivá historická období. Jednalo se nejčastěji o rostliny ze subtropických oblastí (biom středozevní tvrdolisté lesy a vlhké lesy mezotermního klimatu) jednotlivých kontinentů. Obdobně měl svůj vývoj způsob jejich použití v kompozici zahrady i druh pěstebních nádob, které tvořily neoddělitelnou součást celkového estetického vyznění těchto rostlin.

Preference jednotlivých rostlinných druhů souvisela nejčastěji s jejich sepětím s důležitými příběhy antické mytologie, která se po krátkém období raného středověku stala znovu uznávaným pramenem poznání. Rostliny se tak stávaly nositelkami příběhů, podobností a symboliky, kterou k tehdejším návštěvníkům zahrad srozumitelně promlouvaly. K těmto „mytickým“ rostlinám se postupně připojovaly ještě rostliny, pocházející především z Ameriky, později z Asie, tedy ze zemí Evropany nově objevených. Na těchto rostlinách byla ceněna především jejich novost a exotičnost.

Pěstování rostlin v nádobách je doloženo již ve zprávách ze starého Egypta i z dalších historických období. Také ve **středověkých zahradách** Evropy se ceněné a především teplomilné rostliny vysazovaly do nádob. Na vyobrazeních středověkých zahrad se objevují často karafiáty, cypřiše a další pečlivě tvarované stromky s drobnými listy, vysazené jak v prostých hliněných a dřevěných nádobách, tak v kameninových nádobách bohatě zdobených malbou. Byly umísťovány nejčastěji na drnovou lavičku, na kraj vyvýšených záhonů, nebo jiné významné místo v zahradě. Je doloženo také pěstování rostlin v nádobách na okenních parapetech domů. Objevují se zprávy o pěstování citrusů, které měly chránit proti moru a jedům a zároveň byl symbolem čistoty, a proto se nacházely především v zahradách klášterů (Křesadlová 2006).

Na našem území se nedochovala žádná zahrada v autentickém středověkém provedení. Při snaze o vytvoření dobově věrné reminiscence by měly být dodrženy následující zásady použití rostlin v nádobách:

- V zahradách se nacházelo pouze několik málo kusů rostlin v nádobách. Byly umístovány na vyvýšená místa (drnová lavička, záhon).
- Na vyobrazení zahrad lze identifikovat v nádobách pěstované karafiáty (*Dianthus* L.) a drobné, pečlivě tvarované stromky s drobným olistěním (snad *Myrtus* L., *Buxus* L.).
- Používaly se nejrůznější typy nádob (dřevo, kov, keramika), často bohatě zdobené.

Renaissance

Období renesance a baroka (16. století i navazující 17. století) se neslo ve znamení pěstování především „mytických“ rostlin. Jako nejdůležitější symbolické rostliny (nositelé mýtů) se z tohoto pohledu jeví **citrusy**. Tato stará skupina kulturních rostlin má svoji původní domovinu pravděpodobně na území dnešní Indie a Barmy. Do Evropy, konkrétně na území Itálie, se citrusy dostaly z Persie díky Alexandru Velikému na počátku 1. století n. l. V antické mytologii byly především pomeranče a citrony ztotožněny se zlatými jablky, které věnovala bohyně Gaia jako svatební dar Diovi a Héře, coby symbol lásky, věčného mládí, plodnosti a božské nesmrtnosti. Héra nechala stromek přenést do zázračné zahrady na západním okraji světa strážené Hesperidkami a drakem Ládónem. Tím je ukryla z dosahu lidí. Lidé po nich o to více toužili, a proto mykénský král Eurythemios jejich získání zařadil do 12 úkolů pro bájného hrdinu Herkula. Tomu se díky „Isti“ (chytrosti a kreativě) podařilo tento úkol splnit. Byl prvním člověkem, který se pomocí svých kladných vlastností dostal do blízkosti zlatých plodů nesmrtnosti, tedy přiblížil se bohům.

Pěstování citrusů dávali jejich majitelé najevo svůj sociální status, tedy příslušnost k nejvyšším vrstvám společnosti a také skutečnost, že jsou nositeli nejvyšších ctností. Současně se nejčastějším doplňkem ikonografického programu zahrad stávaly sochy Herkula v nejrůznějších podobách.

V tomto období začínají vycházet knihy věnované citrusům a jejich pěstování. Z nich první byla práce humanisty Giovanniho Pontana, *De Hortis Hesperidum*, tiskem vydaná poprvé kolem roku 1500. Mezi neznámější pak patří *Hesperides sive de malorum aureorum cultura et uso* Giovanniho Battisty Ferrariho (1584–1655) vydaná v Římě roku 1646, a potom především dílo Johanna Christopha Volkammera – *Nürnbergische Hesperides* vydané v Norimberku roku 1708, reagující na velkou oblibu citrusů v době vrcholného baroka. (Dobalová 2012, Ahrendt 2004, Schirarend 1996).

Další důležitou rostlinou byl vavřík pravý (*Laurus nobilis* L.) zasvěcený jednomu z nejvyšších bohů Apollonovi – bohu slunce, umění, vítězství. Dle báje se na vavříkový keř proměnila nymfa Dafne, která nebyla schopna opětovat Apollonovu lásku. Vavřík se stal symbolem čistoty, nesmrtné a nenaplněné lásky, přeneseně i symbolem vítězství a vznešenosti.

Marhaník granátový (*Punica granatum* L.) známější pod označením granátové jablko byl zasvěcen bohyním Demeter (úroda), Afrodité (lásky) a Héře (bohyně matka). Díky plodu složenému z mnoha semen byl považován za symbol svornosti a plodnosti. Za symbol plodnosti byl od starověku považován také fíkovník smokvoň (*Ficus carica* L.).

Myrta obecná (*Myrtus communis* L.) byla zasvěcena bohyni lásky a manželství Afroditi-

tě. Ve Starém zákoně byla znamením Boží přízně a větvíčku si na památku odnesl Adam z ráje, aby mu připomínala ztracenou blaženost.

V období renesance se na našem území pěstovaly převážně tzv. hořké pomeranče (*Citrus aurantium* L.), citroníky (*Citrus limon* Burm.), cedrát (*Citrus medica* L.) a v menší míře se již objevovaly i sladké pomeranče (*Citrus sinensis* (L.) Osbeck). Vavříň pravý, granátové jablko, fíkovník a myrta byly v některých zahradách doplněny ještě rozmarýnou lékařskou (*Rosmarinus officinalis* L.), jasmínem (*Jasminum* L.) neupřesněného druhu. Na konci 16. století se ve střední Evropě objevují zprávy o pěstování sukulentů přivezených z Ameriky, agáve (*Agave americana* L.) a opuncie (*Opuntia ficus-indica* (L.) Mill.). První písemné zmínky o pěstování citrusů, vavříňů, fíkovníků a marhaníků na našem území pocházejí z 30. let 16. století z pražské Královské zahrady (Křesadlová 2002).

Rostliny pěstované v nádobách se v letním období vystavovaly po obvodu záhonů a na vyvýšených místech, jako byla kamenná zábradlí, okraje schodů a teras nebo na dřevěných lavicích u zdí. Jako předchůdci samostatných parterových polí, věnovaných citrusům, se objevovaly plochy, na nichž byly nádoby umístěny v pravidelném, většinou čtvercovém sponu nebo v trojsponu (quincunx – byly postaveny jako pět bodů na hrací kostce). Tyto prostory se často nacházely v blízkosti stavby, ve které byly rostliny zimovány. Dalším způsobem prezentace rostlin, především citrusů, bylo jejich vysazení přímo do volné půdy v zahradě. Vytvořilo se tak zdání „pravé“ zahrady Hesperidek nebo také pomerančové zahrady (v Královské zahradě v Praze měly být takto vysazeny také skupiny marhaníků a fíkovníků). Nad rostlinami se potom musela zřizovat každý podzim rozebíratelná konstrukce, která je chránila před zimou (Dobalová 2009).

Z dobových vyobrazení je patrné, že v období renesance se na jednotný vzhled nádob se ještě příliš nedbalo, používala se velká škála materiálů (především dřevo a keramika), tvarů (převládají okrouhlé tvary) a barev. Nádoby se lišily především velikostí, závisující na rozměrech rostlin. Menší rostliny se vysazovaly do tvarově i barevně výrazných nádob, často plasticky zdobených, větší rostliny většinou do dřevěných nádob.

Pro korektní prezentaci rostlin v nádobách v prostoru obnovených renesančních zahrad či jejich reminiscencích by měly být dodrženy následující zásady:

- Rostliny se již používaly ve větším množství. Byly vystavovány po obvodu zahrady či větších dílčích částí, na zábradlí teras a na další, většinou vyvýšená, místa. Byly také vysazovány do volné půdy přímo v zahradě a v zimě chráněny mobilními konstrukcemi.
- K nejčastěji pěstovaným druhům patřily: *Citrus aurantium* L., *Citrus limon* Burm., *Laurus nobilis* L., *Punica granatum* L., *Ficus carica* L., *Myrtus communis* L.
- Při prezentaci většího množství rostlin se vzájemně kombinovaly rostliny různých druhů a velikostí. Nebyl kladen důraz na jednotný vzhled rostlin.
- Používaly se nejrůznější typy nádob (dřevo, kov, keramika), často bohatě zdobené. Přísně se nedbalo na použití nádob jednotného vzhledu v jednotlivých částech zahradní kompozice.

Baroko

Nástup barokní kultury zbrzdila na našem území třicetiletá válka. I v druhé polovině 17. století byly zahrady budovány ještě většinou pod vlivem italských a holandských vzorů a tomu odpovídá i používání rostlin v nádobách v kompozici zahrad. V Květné zahradě, založené mezi roky 1665–1685, byly rostlinami v nádobách zdůrazňovány důležité stavby (zahradní pavilon, fontány), umísťovaly se na dřevěné lavice v blízkosti vstupů do jednotlivých částí zahrady. Nacházela se zde, ve středoevropském regionu stále populární, pomerančová zahrada, tedy rostliny citrusů pěstované ve volné půdě a chráněné v zimě rozebíratelnou konstrukcí. Zmiňováno je pěstování 120 ks citrusů, 25 ks marhaníků, 4 ks vavříňů. Podobně lze v zámecké zahradě v Lednici najít v druhé polovině 17. století oranžerii a před ní prostor pro letní vystavování rostlin a u budovy zámku amfiteátr, na jehož stupně se také umísťovaly rostliny pěstované v nádobách. Jsou doloženy opakované nákupy klasického sortimentu citrusů, marhaníků, fíkovníků, vavříňů, myrty, ale též cypřišů (*Cupressus sempervirens* L.), palem (pravděpodobně *Phoenix* L.), oliv (*Olea europaea* L.), jasmínů (*Jasminum* L.), trnovce Kristova (*Palurus spina-christi* Mill.) a oleandrů (*Nerium oleander* L.) (Křesadlová 2006).

Na území Francie se od poloviny 17. století rozvíjel nový směr zahradního umění, označovaný jako barokní klasicismus. Jedním z nejdůležitějších zdobných motivů francouzských klasicistních zahrad byly tzv. topiary – dřeviny tvarované do nejrůznějších tvarů. Měly do ploché kompozice parteru vnést vertikální rozměr, rytmus, podpořit perspektivní působení os. Vysazené v dlouhých řadách lemovaly cesty. Stejnou funkci v kompozici zahrad přebíraly také rostliny v nádobách, které byly s topiary velmi často kombinovány. Oba způsoby se vzájemně doplňovaly (Čechovská 2003, Hansmann 1985).

Uvedenou funkci plnily především přísně tvarované stromky citrusů a vavříňů. Dle Jean de la Quintinye (1626–1688), generálního ředitele ovocných a zelinářských zahrad na dvoře Ludvíka XIV., měla být výška rovného kmene rostliny mezi 60–130 cm, maximálně 162 cm. Koruna musela mít pravidelný kulovitý tvar, podobný kloboučkům mladých hub. Poměr výšky nádoby, kmene a koruny měl být 1 : 1 : 1. Byl vyžadován jednotný vzhled rostlin, vystavených v určité partii kompozice.

Je možné se setkat i s případy, kdy klasické topiary, vysazená trvale v zahradě, byly tvarovány do podoby rostlin v nádobách. Výhony, vyrůstající u paty kmínku, či záměrně vysazené okolo, byly sestřihány do tvaru květináčů. To ukazuje, jak velký význam byl rostlinám v nádobách v kompozici přisuzován.

Pro prezentaci rostlin v nádobách byl dále určen Parterre d'orangeri. Tvořila jej zpravidla travnatá plocha členěná sítí cest a ornamentem z anorganických materiálů a s trvale vysazenými topiary, aby neztrácela svou atraktivitu ani v zimním období. V letním období se zde vystavovaly rostliny v nádobách v pravidelném rastru. Pravidelně se zde střídaly rostliny různé velikosti, případně tvaru. Tento typ parteru se obvykle nacházel na exponovaném místě v „hlavní části“ zahrady. Nebylo podmínkou, aby navazoval přímo na oranžerii, i když v mnoha případech tomu tak bylo (Wimmer 2001).

Oranžerie se často nacházela mimo hlavní část zahrady. I v tomto případě se před ní umiřovaly rostliny v nádobách v pravidelném rastru. V tomto ranžírunku se již většinou neobjevovaly topiary. Kromě hlavních pěstovaných druhů, především citrusů, zde bývaly prezentovány „sbírkové kusy“ rostlin, pěstované většinou pouze v několika málo exemplářích, a proto se neuplatňovaly přímo na parteru, kde byl kladen důraz na jednotnost vzhledu rostlin i nádob.

Ve středoevropském regionu byly i na počátku 18. století stále populární pomerančové zahrady s rozebíratelnou ochrannou konstrukcí. Lze je nalézt na řadě dobových vyobrazení.

V tomto období velmi vzrůstá obliba sukulentů (*Aloe* Mill., *Agave* L., *Cereus* Mill., *Opuntia* Mill.). V dobové literatuře jsou často zobrazovány vysazené do různých typů bohatě zdobených nádob, se kterými mohly být umiřovány i do interiérů budov, nebo na jiná pohledově exponovaná místa. V sortimentech rostlin, pěstovaných ve středoevropském regionu, se vedle tradičních rostlin z renesanční doby objevují také banánovníky (*Musa* L.), kávovníky (*Coffea* L.), pistácie (*Pistacia vera* L.), mučenka (*Passiflora caerulea* L.), drnek (*Vitex agnus-castus* L.), dračince (*Dracaena* Vand.), juka (*Yucca* L.), datlová palma (*Phoenix dactylifera* L.), datura (*Brugmansia arborea* (L.) Lagerh.) aj. Z Kapska byl dovezen mimo jiné kalokvět (*Agapanthus* L' Hér.). Rozšiřovalo se pěstování muškátů (*Pelargonium* L' Hér. ex Aiton). S rozvojem zámořského obchodu a dalších objevitelských cest se širě pěstovaného sortimentu výrazně zvýšila. Základní druhy jako citrusy a vavříny ale neztrácely na významu a patřily nadále k nejdůležitějším druhům, používaným pro výzdobu zahrad (Křesadlová 2006, Novák 2004).

Ve Francii a později i v ostatních zemích se rostliny začínaly pěstovat a prezentovat v dřevěných nádobách čtyřhranného tvaru, které se daly rozebrat, což bylo výhodné při přesazování větších exemplářů. Dále se uplatňovaly i dřevěné květináče okrouhlého tvaru. Keramické a další druhy nádob byly, pro svoji vyšší váhu, používány pro kultivaci a vystavování spíše menších rostlin. U rostlin, umístěných na parteru a dalších významných částech kompozice zahrady, bylo důsledně dbáno na jednotný vzhled nádob. Na dobových vyobrazeních je možné najít i partie, kde byly vystaveny společně rostliny jak v okrouhlých, tak v hranatých nádobách, např. velké rostliny, vystavené v řadě na hlavní ose, měly hranaté květináče a menší rostliny podél doprovodné zdi květináče okrouhlé. Rostliny v nádobách bývaly také vkládány do velkých kamenných váz, trvale umístěných v zahradě. Důležitá byla barevnost nádob. Nádoby bývaly opatřeny často výrazně kontrastním, většinou dvoubarevným nátěrem – různě vedené pruhy, barevně zvýrazněné obruče či střední pole hranatých květináčů apod. Často se používaly rodové (erbovní) barvy příslušných majitelů zahrad (Huxley 1978, Gröschel 2001, Ahrendt 2004).

V 18. století ve středoevropském regionu stoupal také význam pěstování citrusů pro produkci plodů. Výrazně se zvyšovaly počty citrusů v zahradách, a zároveň se rozšiřovalo pěstování sladkých pomerančů (*Citrus sinensis* (L.) Osbeck). Část rostlin citrusů byla pečlivě tvarována, aby mohla být v letním období součástí parteru před zámeckou budovou. Rostliny, umiřované do ranžírunku před objekty oranžerií, v některé postranní části za-

hrady, měly svoji technologii pěstování více podřízenou produkci plodů, i když estetická působivost těchto prostor byla také ceněna. Například v Květné zahradě je roku 1716 zmiňováno 500 rostlin citrusů a v roce 1730 zde mělo být sklizeno na 8 200 plodů.

Pro dobově věrnou prezentaci památek zahradního umění z období baroka je přítomnost rostlin v nádobách v jejich kompozici nezbytným předpokladem. Pro korektní použití rostlin v nádobách by měly být dodrženy následující zásady:

Rané baroko (na našem území i 2. polovina 17. století)

- Použití rostlin je obdobné jako v předcházejícím renesančním období, ale rostliny se již více uplatňují přímo v kompozici zahrady pro podtržení významných dominant – fontány, zahradní pavilony aj. Byly zakládány pomerančové zahrady s rostlinami pěstovanými ve volné půdě.
- Zásadními druhy rostlin v zahradách raného baroka byly i nadále citrusy, vavříny, granátová jablka. Sortiment pěstovaných rostlin se rozšiřoval pouze pozvolna, objevovat se začaly první zprávy o pěstování palem, olivovníků, oleandrů aj.
- Byly dále používány okrouhlé typy nádob z různých materiálů, při použití v důležitých částech kompozice zahrady bylo již dbáno na jejich jednotný vzhled.

Obr. 2: V Květné zahradě v Kroměříži se nacházela pomerančová zahrada s rozebiratelnou konstrukcí zimního krytu. Při obnově zahrady byla její existence připomenuta citrusy pěstovanými v nádobách. Mladé rostliny citrusů jsou však pro zvolenou velikost nádobý zatím velmi malé. (Foto L. Křesadlova, 2015)

Francouzská klasicistní zahrada

- Rostliny v nádobách se staly nezastupitelnou součástí kompozice. Měly působit obdobně jako topiary – vnášet rytmus, podporovat perspektivu os, zatraktivnit jednotlivé „zahradní pokoje“.
- Na parteru v blízkosti hlavní budovy byl používán především tradiční sortiment – citrusy a vavříny. V blízkosti oranžerií i v interiérech budov byly prezentovány i další sbírkové rostliny. Velmi vzrostla obliba sukulentů.
- Byl kladen důraz na jednotný vzhled nádob. Používaly byly jak okrouhlé tvary, tak nově tvary čtyřboké, někdy i šestiboké. Nádoby mívaly výraznou, ale jednotnou barvnost, často v typických barvách majitele.

Obr. 3: Oranžerie a její Parterre d'orangeri ve francouzských Versailles. (Foto L. Křesadlová, 2005)

Obr. 4: Příklad vzorového vzhledu nádoby (rozbíratelný hranatý květináč) se stromkem hořkého pomeranče, jak byl používán 17. století – Saint-Cloud. (Foto L. Křesadlova, 2005)

Obr. 5: Pro vrcholné baroko typický způsob prezentace rostlin v Grobsedlitz – mezery mezi velkými rostlinami jsou vyplněny rostlinami menšími, opět v pravidelném rytmu. (Foto L. Křesadlova, 2015)

Rostliny v nádobách v kompozici krajinářských zahrad

Od poloviny 18. století se kontinentální Evropa začala odklánět od formálních kompozic ve prospěch krajinářských zahrad a parků, na našem území se odklon projevil v posledních desetiletích 18. století. Přestože rostliny v nádobách tím ztrácely své typické uplatnění coby výrazných vertikál parteru, ze zahrad nevymizely a způsoby jejich použití se ještě rozšířily. Jejich význam jakožto symbolů byl sice potlačen, zato se staly předmětem sběratelství a výrazem touhy po objevování nových exotických věcí.

V návaznosti na příběhy antické mytologie se tyto rostliny stále uplatňovaly u chrámků zasvěcených jednotlivým božstvům, především Apollonovi (vavřín, citrusy), Venuši a Floře (především bohatě kvetoucí druhy). Rostliny v nádobách se v letních měsících staly součástí zábradlí mostů a nejrůznějších schodišť a ramp. U odpočívadel a u frekventovaných cest byly instalovány květinové pyramidy, složené z rostlin v menších květináčích. Např. v kolonádě Květné zahrady v Kroměříži měly být v létě instalovány pyramidy, vytvořené z kvetoucích rostlin konkrétně muškátů (*Pelargonium* L'Hér. ex Aiton). Nejčastěji však bylo možné skupiny rostlin v nádobách nalézt v bezprostřední blízkosti hlavní budovy, později také na terasách a v pravidelných parterech, které se během historického vývoje opět vrátily před obytné budovy obklopené jinak krajinářskými zahradami (Křesadlová 2006, Huxley 1978).

Samostatným fenoménem se staly pleasure grounds – zahrady s květinovými záhony a bohatou uměleckou výzdobou v blízkosti sídla, kde rostliny v nádobách tvořily součást ornamentálních záhonů. Na evropském kontinentu byla asi nejznámější pleasure grounds v zámecké zahradě v Muskau, kde byly záhony ve tvaru květinových košů a rohů hojnosti doplňovány pomerančovníky v dřevěných nádobách okrouhlého tvaru. Její součástí byl také most zdobený rostlinami fuchsí (*Fuchsia* L.).

Proměňovala se také podoba ranžírunku. Někde byl stále používán systém vystavování rostlin v řadách nebo menších rozvolněných skupinách, ale objevoval se i typ větších hustě vedle sebe naskládaných skupin rostlin. Rostliny byly skládány podle velikosti tak, aby v konečném tvaru nebyly hned patrné nádoby, do nichž byly rostliny vysazeny. V zimním období byly pak tyto rostliny uspořádány do esteticky hodnotné kompozice v oranžerii, využívané tím pádem jako sbírková zimní zahrada.

V letech 1860–1900 se staly velmi populární výškově modelované kobercové záhony s velmi složitými vzory. Do středů těchto záhonů byly umísťovány vyšší, většinou velkolisté rostliny jako palmy, banánovníky, dracény aj. Jejich nádoby byly zapuštěny do půdy, aby nebyly viditelné. Ve stejném období vzrostla obliba vystavování teplomilných rostlin ve skupinách v travnatých plochách. Jejich nádoby se také zapouštěly pod terén, aby bylo navozeno zdání přirozeně rostoucích exotických formací (Křesadlová 2006).

V první polovině 19. století bylo ve střední Evropě postupně upouštěno od pěstování citrusů za účelem produkce plodů, protože rozvoj dopravy již umožnil dovézt do regionu čerstvé plody z teplejších částí Evropy. Někdy i velmi staré rostliny citrusů byly rozprodávány a nahrazovány módnějším sortimentem. V zahradě v Lednici k takovému výprodeji došlo v roce 1814. Z cca 900 pěstovaných citrusů jich bylo, dle archivních materiálů,

Obr. 6: Zahradní průčelí zámku v Lednici se skupinami rostlin v nádobách na počátku 20. století.

rozprodáno minimálně 300 ks. V Květné zahradě bylo ještě ve 40. letech 19. století pěstováno cca 600 ks citrusů. Tento počet se pravděpodobně radikálně snížil po přestavbě původní oranžerie na výrazně prostornější stavbu v polovině 19. století.

Pluralita panovala v používání nádob, které byly svým vzhledem přizpůsobovány konkrétnímu typu a použití rostlin. Objevovaly se jak nádoby okrouhlého, tak hranatého tvaru v nejrůznějším materiálovém provedení. V 19. století se již květinami v nádobách běžně doplňovaly i zámecké interiéry, a tím stoupal i nárok na uměleckou kvalitu jejich nádob. Např. ve viktoriánském období byly populární typy s ornamentem připomínajícím kůru stromů či propletené větve s listy. Na vyobrazeních i v dochovaných účtech se však nejčastěji objevovaly dřevěné nádoby okrouhlého tvaru v mnoha velikostech a barvách, které však již nejsou tak výrazné jako v barokním období (Huxley 1978).

Radikální změna nastala ve vývoji pěstovaného sortimentu rostlin. Citrusy se stále častěji pěstovaly především pro produkci plodů a jejich dekorační význam byl postupně potlačován. Rozvoj nejrůznějších objevných cest vytvořil z rostlin předmět sběratelství. Vytváření sbírek se stalo jednou z velkých vášní zástupců vyšší společnosti. Byly preferovány a přednostně sbírány některé skupiny rostlin jako palmy, orchideje, kapradiny a další. Nebo byly shromažďovány rostliny z určitých zeměpisných oblastí např. z tzv. Nového Holandska, což bylo dobové označení pro Austrálii. Velké oblibě se těšily asijské rostliny.

V první polovině 19. století se nesmírně populární rostlinou stala kamélie (*Camellia japonica* L.). Byla žádanou díky velké variabilitě v barvě a tvaru květů a netradiční době květu v zimní období, a proto nesměla chybět v žádné tehdejší sbírce rostlin. Pro její zimo-

vání a zároveň i prezentaci v kvetoucím stavu se budovaly speciální stavby. Z roku 1836 se zachoval seznam 156 ks v 65 druzích nebo odrůdách, které byly pěstovány v zahradě u lednického zámku (Křesadlová 2005).

Ve skupinách u obytných budov byly přednostně umísťovány bujně rostoucí druhy s vonnými květy jako oleandr (*Nerium oleander* L.), mračňák (*Abutilon* Mill.), durman (*Brugmansia arborea* (L.) Lagerh.), heliotrop (*Heliotropium* L.), hortenzie (*Hydrangea macrophylla* Ser.), fuchsie (*Fuchsia* L.), olověnc (*Plumbago* L.), a zástupci čeledi *Rutaceae* Juss., tedy opět citrusy, několik druhů jasmínů apod.

Z nesmírně širokého sortimentu pěstovaných rostlin je zde uveden sortiment, zaznamenaný ve více sumářích dochovaných z 19. století na našem území: *Agave americana* L., *Marginata*, *Araucaria heterophylla* Franco, *Agapanthus* L'Hér., *Aucuba japonica* Thunb., *Brunfelsia lindeniana* Hort., *Camellia japonica* L., *Cupressus sempervirens* L., *Dracaena indivisa* Forst. *Hydrangea macrophylla* Ser., *Pandanus utilis* Bory., *Pittosporum undulatum* Vent., *Brugmansia arborea* (L.) Lagerh., *Fuchsia* L., *Jasminum azoricum* L., *Jasminum odoratissimum* L., *Jasminum officinale* L., *Kigelia africana* (Lam.) Benth, *Laurus benzoin* (L.) Bl., *Ligustrum chinensis* L., *Lantana camara* L., *Nerium oleander* L., *Musa acuminata* Colla, *Nierenbergia gracilis* Hook., *Pelargonium zonale* L'Hér. ex Aiton, *Phormium tenax* J. R. Forst. & G.Forst., *Pittosporum undulatum* Vent., *Pinus pinea* L., *Pistaci terebinthus* L., *Punica granatum* L., *Rhododendron indicum* Sweet, *Ruscus aculeatus* L., *Ruscus hypoglossum* L., *Sparmannia africana* L., *Viburnum tinus* L., *Chamaerops* L., *Phoenix* L., aj. (Křesadlová 2006).

Obr. 7: Takováto záhon, doplněný rostlinami pomerančovníků, se nacházel v *Pleasure Grounds* v parku Muskau. Při obnově areálu byl dle dobových vyobrazení znovu založen před objektem oranžerie. (Foto L. Křesadlová, 2010)

Možnosti použití rostlin v nádobách v památkách zahradního umění zakládaných či upravovaných v 19. století, jsou velmi různorodé. Vlastnictví sbírky exotických rostlin bylo u zástupců vyšší společnosti samozřejmostí, stejně jako jejich prezentace v zahradách, které již v tomto období bývaly běžně zpřístupňovány širší veřejnosti. Vymizením tohoto fenoménu v druhé polovině 20. století se výrazně snížila atraktivita prezentovaných památek zahradního umění pro návštěvníky a utrpěla i jejich autenticita. Právě exotické rostliny byly jedním z důvodů, proč lidé navštěvovali krajinářské zahrady opakovaně, prakticky v průběhu celého roku.

*Obr. 8: Ornamentální záhon v Kolečné zahradě v Kroměříži, doplněný dominantní subtropickou rostlinou *Agave americana* L. (Foto L. Křesadlová, 2015)*

Pro korektní prezentaci rostlin v nádobách v krajinářských kompozicích by měly být dodrženy následující zásady:

- Sbírký rostlin bývaly prezentovány jak v letním období v zahradě, tak v zimním období v určených stavbách. Běžně sloužily k dekoraci obytných i reprezentačních místností sídla. V kompozici zahrad by se měly objevovat jak v podobě ranžírunku u oranžerie, tak u hlavní obytné budovy, jako solitéry či skupiny v ornamentálních květinových záhonech a jako doprovod některých staveb drobné architektury.
- Sortiment byl velmi široký. Z 19. století nebo počátku 20. století jsou již často dochovány záznamy o pěstovaných rostlinách v jednotlivých zahradách. Tento sortiment by bylo vhodné respektovat. V případě, že chybí záznam pro konkrétní zahradu, lze použít sortiment rostlin, doložený v daném regionu či v objektech patřících stejným majitelům. Obecně lze říci, že ve většině zahrad nechyběly sbírky palem, kamélií, orchideí a v létě bohatě kvetoucích rostlin.
- Používala se velká škála nádob, dle konkrétního využití dané rostliny. Nádoby se i cíleně ukřivaly do terénu nebo byly zakrývány přírodninami, pro zvětšení estetického účinku skupin.

Obr. 9: Ranžírunk v Květné zahradě v Kroměříži je typickým příkladem prezentace subtropických rostlin v kompaktních skupinách v 19. století. (Foto L. Křesadlová, 2015)

2.2 Péče o subtropické rostliny pěstované v nádobách

Pro každou památku zahradního umění lze stanovit, na základě dochovaných archivních dokumentů či dobových analogií, vhodný sortiment rostlin pěstovaných v nádobách, které by se měly v její kompozici uplatnit, aby byla zachována pravdivost dobového vzhledu památky. Z výše uvedených příkladů používaného dobového sortimentu rostlin vyplývá, že až na několik výjimek se v zahradách využívaly rostliny pocházející ze subtropických oblastí (biom středozemní tvrdolisté lesy a vlhké lesy mezotermního klimatu) jednotlivých kontinentů. Větší část jejich nároků na stanoviště, péči a podmínky přezimování budou tedy obdobné.

V následujícím textu jsou uvedeny obecné zásady kultivace subtropických rostlin. U druhů, které mají některé specifické nároky, je na tyto odlišnosti upozorněno. Podrobněji je pojednáno o pěstování citrusů jako o jedné z nejdůležitějších skupin rostlin, které se v kompozici zahrad a parků používaly téměř během celého vývoje zahradního umění. Podrobnější technologie pěstování dalších druhů rostliny lze nalézt v příslušné odborné zahradnické literatuře, např. Vaněk 1949, Kawollek 1995, Křesadlová 2004.

Rostliny v nádobách jsou živé, ale zároveň mobilní strukturální součásti kompozice a je nutné jim věnovat kontinuální péči. K úspěšnému pěstování těchto rostlin je třeba dodržet nejen vhodné pěstební technologie, ale vypracovat efektivní systém evidence, manipulace, kotvení na venkovním stanovišti a podobně.

Vhodné umístění rostlin v kompozici je v podstatě dáno dobovými praktikami. Je tedy nutné velmi pečlivě zhodnotit podmínky konkrétního letního prezentačního stanoviště a také dostupné podmínky pro zimování rostlin. Dle těchto údajů lze pěstovaný sortiment rostlin vhodně upravit.

Je nutné posoudit především následující faktory:

- Vegetační – světlo, oslunění během dne, teplo, vlhkost, proudění vzduchu, kvalita vody, orientace ke světovým stranám;
- Historicko-estetické – vhodnost a přiměřenost na daném stanovišti, velikost, barevnost, textura, dobová pravdivost;
- Technické – náročnost na péči:
 - zálivka, hnojení, přesazování;
 - možnost manipulace s většími rostlinami (přístup mechanizace, aj.);
 - únosnost a odolnost stanoviště – váha, vlhkost, znečištění;
 - možnost přezimování;
 - možnost výměny a regenerace rostlin.

Evidence

Pro efektivní správu sbírky či jakékoli kolekce rostlin má zásadní význam základní evidence, která by měla umožnit jak víceméně individuální péči o jednotlivé rostliny, tak vytvoření plánu péče o celou kolekci z pohledu personálního, technického, materiálního

na určité časové období. Má své nezastupitelné místo při prezentaci kolekce a plánu jejího fyzického využívání.

Kromě botanického zařazení (rod, druh, kultivar) by měly být evidovány údaje jako výška rostliny, pěstební tvar, velikost a typ pěstební nádoby, datum podstatných pěstebních zásahů (např. přesazení), specifika na péči (minimální teplota přezimování, specifika ohledně pH substrátu apod.). Mezi doplňkovými údaji lze uvést např. přibližný věk, původ rostliny apod. Lze doporučit vedení evidence v elektronické podobě. Aby se jednalo o funkční nástroj péče, musí být tato evidence pravidelně aktualizována.

Označení rostliny lze realizovat na nádobě, což sebou nese riziko ztráty údaje při přesazování (při nepozornosti personálu), nebo přímo na rostlině. Nejvíce se osvědčily drobné cedulky z kovu či plastu s číslem upevněné na nadzemní části rostliny tak, aby ji nebylo snadné odstranit (přesunout). Měla by být co nejméně nápadná, aby nerušila celkový estetický dojem z rostliny a nelákala k poškozování.

Péče na letním stanovišti

Příprava na přesunutí ze zimoviště

Subtropické rostliny by se měly na letní stanoviště přemístit po pominutí rizika pozdních jarních mrazů, nejčastěji po polovině května. Tyto rostliny jsou většinou proti působení slabších mrazů odolné, ale rostliny oslabené během zimy a v daném období většinou již znovu rašící, jsou k působení nižších teplot citlivější. Nejvhodnější je, když několik dní po přemístění je zataženo bez intenzivního slunečního svitu. Výrazná změna v intenzitě

Obr. 10: Dvougolový ruční vozík speciálně upravený pro transport rostlin v nádobách – Sanssouci.
(Foto L. Křesadlová, 2009)

oslunění mezi zimovištěm a venkovními plochami často způsobuje popálení listů, a tím výrazné poškození estetické kvality rostlin. Prevencí může být ponechání rostlin před transportem několik dní venku na zastíněném místě v „zásobní zahradě“, případně několikadenní přisvětlování rostlin na místě zimování.

Transport

Při tvorbě plánu rozmístění rostlin v zahradě je nutné především zohlednit nutný způsob dopravy rostlin dle jejich velikosti a zvážit, zda je zvolené stanoviště dostupné a dostatečně únosné pro danou techniku. Nádoby, ve kterých jsou především větší rostliny pěstovány, by měly být uzpůsobeny tak, aby byly dobře přenosné. Např. dřevěné kbelíky s průměrem nad 40 cm by již měly být vybaveny oky či háky pro uchycení nosných tyčí, popruhů apod.

Menší rostliny se dají transportovat ručně, případně za pomoci háků, nosítek aj.

Střední a těžké rostliny se efektivně přemísťují pomocí dvoukolového ručního vozíku. Na trhu jsou k dispozici vozíky uzpůsobené speciálně pro transport rostlin pěstovaných v nádobách okrouhlého tvaru, lze také použít speciální přídatné zařízení na multifunkční nakladač.

Nejtěžší rostliny je většinou nutné transportovat pomocí vysokozdvizného vozíku, přídatných vidlí na multifunkční nakladač nebo pomocí speciálních manipulačních vozíků.

Při transportu nesmí být poškozena rostlina ani její nádoba. Choulostivé jsou především nádoby z pálené hlíny.

Obr. 11: Další typ dvoukolového ručního vozíku použitelného pro transport i větších rostlin – Grosbedlitz (Foto L. Křesadlová, 2015)

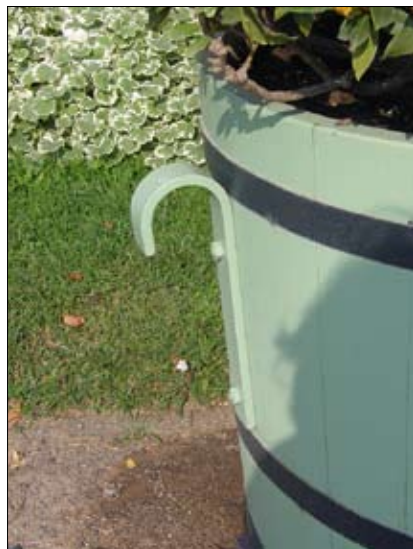
Obr. 12: Instalace rostlin na letní stanoviště pomocí popruhů a přídavného zařízení na traktoru – Großsedlitz (Foto L. Křesadlová, 2015)

Obr. 13: Instalace rostlin na letní stanoviště pomocí jeřábového ramene ve Vídli Medici di Castello. (Foto L. Křesadlová, 2011)

Obr. 14: Pro transport velkých rostlin je často nutné použít speciální techniku, většinou formou služby – Kočetná zahrada v Kroměříži. (Foto L. Křesadlová, 2014)

Obr. 15: Dřevěné nádoby o průměru větším než 40 cm by měly být opatřeny proky, které usnadní manipulaci. (Foto L. Křesadlová, 2009)

Obr. 16: Manipulace s rostlinami pomocí přídatného zařízení na multifunkčním nakladači v Kočetné zahradě v Kroměříži. (Foto P. Hudec, 2015)

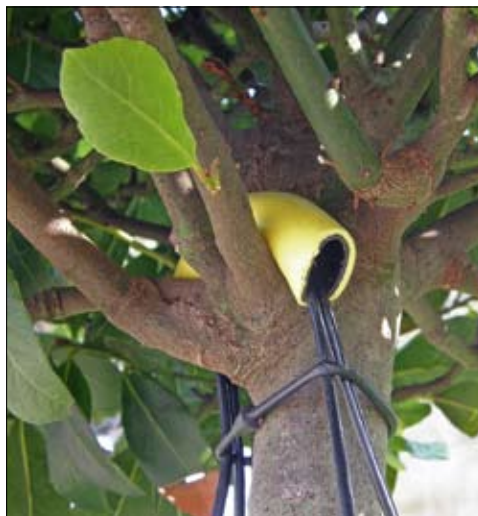
Péče

Především rozměrnější rostliny, umístěné jako solitéry na otevřených prostranstvích, je vhodné kotvit k podkladu, aby se zabránilo jejich pádu působením větru či jiné síly. Při něm by mohlo dojít k poškození rostliny i nádoby. Ohrožené jsou především rostliny stromkového tvaru a palmy s vyšším kmenem. Lze použít například kovové kotvící háky, lanka a tyče. Stabilita se zvýší také zapuštěním nádoby do terénu např. v květinovém záhonu. Obecné platí, že rostliny by se neměly sázet do vysokých úzkých nádob, které jsou méně stabilní než nádoby nízké a širší.

Kmínky rostlin stromkového tvaru by měly být u mladých rostlin, u rostlin s vysokými ještě subtilními kmínky a u některých „křehkých“ druhů (*Fuchsie L.*, *Lantana L.*) fixovány

Obr. 17: Kmínek a korunky subtilnějších druhů rostlin, např. fuchsii, bývaly vždy fixovány k pevné opoře. (Foto L. Křesadlová, 2009)

Obr. 18: Uchycení kmínku mladé rostliny pomocí systému lanek. (Foto L. Křesadlová, 2009)

Obr. 19: Fixace kmínku pomocí kúlů uchycených k nádobě – Pílnitz. (Foto L. Křesadlová, 2015)

Obr. 20: Fixaci kmínku pomocí lanek, uchycení nádoby k terénu pomocí kovových tyčí a podložení nádoby kousky cihel je rostlina dobře připravena pro bezproblémovou prezentaci na letním stanovišti – Schönbrunn. (Foto L. Křesadlová, 2003)

k dostatečné pevné opoře (dřevěný kolík, bambusová tyčka, kovová konstrukce, lankový systém), aby nedošlo k jejich zlomení.

Na letním stanovišti by měl být jak zajištěn průběžný odtok přebytečné vody z nádoby, tak by mělo být zabráněno prokořenění rostliny z nádoby do terénu, vniknutí žízála a hnití dřevěných nádob. Z tohoto důvodu by se nádoby měly podkládat tak, aby se jejich dna nacházela mírně nad terémem. Nejsnazší je, když jsou „nožičky“ pevnou součástí vlastní nádoby. Prokořenění se může bránit také umístěním nádoby na pevnou podložku, nejčastěji na kamennou desku či podstavec.

Vzhledem k relativně malému objemu substrátu v nádobách musejí být rostliny pravidelností zalévány a hnojeny. Obzvláště během letních horkých, slunečních dní musí být zalévány téměř denně.

Při těchto operacích je vhodné dodržet následující zásady:

Zálivka

- Vydatnost a četnost zálivky závisí na nárocích konkrétního druhu rostliny, její velikosti, materiálu a velikosti nádoby, stanovišti (slunce, stín), růstové fázi rostliny a ročním obdobím. Rostliny s menšími kožovitými listy budou mít menší nároky na zálivku než rostliny s velkými měkkými listy.
- Zálivka by se měla provádět zpravidla ráno nebo večer. Nezaléváme v poledne za horka a intenzivního slunečního svitu.

Obr. 21: Zvýšení stability nádoby pomocí kovových háků zapuštěných do terénu.
(Foto L. Křesadlová, 2009)

Obr. 22: Nádoby lze podkládat kusy cihel či kamenů, ale řemeslně dobře provedené „nožičky“ jsou výrazně esteticky hodnotnější.
(Foto L. Křesadlová, 2014)

- Ideální vodou k zalévání je voda měkká, nejlépe dešťová, neznečištěná (zejména chemicky), odstátá (ne přímo z řadu v případě pitné vody). Některé rostliny (*Camellia* L., *Rhododendron* L., *Citrus* L.aj.) jsou na měkké vodě životně závislé.
- Teplota závlivkové vody by měla být stejná jako teplota okolního prostředí.
- Zálivku i celkovou péči o rostliny by měl mít na starosti jeden člověk.
- Není podstatné, zda se zalévá konví nebo hadicí, je-li dodržena kvalita a teplota vody. Zálivka konví poskytuje lepší přehled o množství dodávané vody, ale je pracnější.
- Zálivka se provádí vrchem. Zálivka by neměla být prováděna ke kmeni, ale směrem k okraji nádoby.
- Je nutné sledovat, aby nedošlo k déle trvajícimu přemokření substrátu v nádobě. Preventivním opatřením je především dobrá drenáž.

Výživa a přihnojování

- Je vhodné použít zásobní vyhnojení substrátu dlouhodobě působícími hnojivy (Osmocote aj.). Efektivní je opatrně odebrat vrchní vrstvu půdy a nahradit ji novou, obohacenou o živiny přírodního původu jako kravinec, rohová moučka nebo pomalu působící organická hnojiva.
- Přihnojování během vegetace (zejména v její první polovině) je vzhledem k omezenému objemu nádoby a délce kultury nezbytné. K přihnojování lze doporučit rozpustná

hnojiva aplikovaná v zálivce. Druh koncentrace a množství závisí na druhu, velikosti a růstové fázi rostliny. Vhodné je používat nižší koncentraci, zato častěji.

- Některé skupiny rostlin (vřesovištní, citrusy, kamélie aj.) nesnášejí vápno a zásaditá hnojiva.
- Hnojení je vhodné ukončit v průběhu srpna nebo přejít na hnojiva s nízkým obsahem dusíku, zejména u rostlin s chladnějším a tmavším zimovištěm. Podpoří se tím vyžívání pletiv a ukončení růstu.

Boj s chorobami a škůdci

Možnosti chemické ochrany prezentovaných rostlin jsou v návštěvnické sezóně z hygienicko-zdravotních důvodů omezené. Nejlepší preventivní ochranou je udržování rostlin v dobré kondici kvalitní péčí. Slabší napadení, například savým hmyzem (mšice, molice), nepředstavuje pro vitální rostlinu závažný problém. V případě silnějšího napadení je vhodné rostlinu na exponovaném místě vyměnit a ošetřit v zásobní zahradě.

Vždy je nutné správně určit škodlivého činitele a při aplikaci chemické ochrany postupovat podle platných předpisů a návodů. Některé systémové přípravky umožňují aplikaci přes kořeny, čímž je možné snížit zdravotní rizika i v návštěvnické sezóně.

Zimování rostlin

V našich klimatických podmínkách je pro úspěch pěstování subtropických rostlin zásadní kvalita prostor pro jejich zimování. Ta z větší části rozhoduje o tom, jaký sortiment lze v dané zahradě využít. Pro prezentaci památek zahradního umění nabízejí nejlepší způsoby zimování původní k tomu určené historické stavby, tedy oranžerie. Bohužel po roce 1950 byla řada těchto staveb zničena (viz dále), a proto je nutné hledat i jiné možnosti.

- Ideálním řešením je existence zahradnického provozu přímo v areálu památky včetně kvalifikovaného personálu – skleníků, oranžerie. Je možné využít také zázemí jiných zahradnických podniků v okolí (pronájmu nebo spolupráce). Ve speciálních dobových či moderních zahradnických stavbách většinou není problém vytvořit vhodné podmínky pro zimování.
- Umístění zimoviště v jiné než zahradnické stavbě. Mezi potenciálně vhodná místa můžeme zařadit chodby, kuchyně aj. Musí zde být dostatek světla, vlhkosti, možnost temperování a větrání. O rostliny by zde měla pečovat předem určená poučená osoba (jestliže v objektu není zaměstnán zahradník).
- Vytvoření zimoviště v místě, kde lze vhodné podmínky vytvořit dostupnými technickými prostředky. Mezi ně patří přisvětlování, temperování, větrání. K tomuto účelu lze využít například sklepy, kde neklesají zimní teploty pod bod mrazu, a tím odpadá problém s vytápěním. Jedná se o ekonomicky náročnější záležitost. O rostliny by se opět měla starat předem určená poučená osoba (jestliže v objektu není zaměstnán zahradník).

Kromě vlastního zimování musí být k dispozici prostory, kde by mohly být prováděny pěstební zásahy připadající právě na zimní období, tedy především přesazování rostlin.

V zimním období často dochází u rostlin k výskytu chorob a škůdců. V prostorách pro zimování tedy musí být možné provádět ochranu rostlin pomocí příslušných pesticidů.

Transport na zimoviště

Zásady transportu jsou stejné jako při stěhování na letní stanoviště. Před navážením rostlin je potřeba udělat plán rozmístění rostlin v prostoru pro zimování, aby se druhy nejvíce náročné na světlo a menší rostliny dostaly co nejbližší ke zdroji světla a naopak. Vzhledem k často prostorově stísněným podmínkám je každé dodatečné přesouvání především velkých rostlin náročné. Před transportem je možné upravit řezem nadzemní část rostliny, aby na zimovišti zabírala méně místa. Tento řez se provádí vždy tak, aby neznemožnil kvalitní následný jarní řez (viz dále).

Subtropické druhy rostlin snesou poklesy teplot k bodu mrazu a na místo pro přezimování mohou být přeneseny až v době, kdy se přihlásí první podzimní mrazíky. Dle stanoviště to bývá na začátku října. Odolné rostliny *Laurus L.*, *Myrtus L.*, *Camellia L.* aj. je vhodné ponechat venku co nejdéle až do slabších mrazů. Opadavé druhy jako *Ficus carica L.* a *Punica granatum L.* po příchodu prvních mrazů ztratí listy a poté se zazimují. Jsou-li v kolekci přítomny i teplotně náročnější druhy jako *Hibiscus rosa-sinensis L.*, *Musa L.*, *Mandevilla Lindl.*, *Cestrum L.*, je nutné je zazimovat již koncem září.

Většina druhů subtropických stálezelených rostlin, citrusů a chladnomilných palem vyžaduje zimování ve světlém temperovaném prostředí s teplotou okolo 5 °C. Teplota prostoru by ani ve slunečných dnech neměla přesáhnout 15 °C. Blíží-li se této hranici, je nutné opatrně (většina rostlin hůře snáší průvan), ale účinně větrat. V tmavých bezmrazých (5 °C) prostorech je možné zimovat opadavé druhy jako *Ficus carica L.*, *Hydrangea L.*, *Brugmansia Perss.*, *Punica L.*, *Erythrina crista-galli L.*, *Fuchsia L.*, *Lantana L.*, hlíznaté rostliny jako *Agapanthus L'Hér.*, *Canna L.*, *Eucomis (L.) L'Hér.*, některé kaktusy. Tyto rostliny se během zimy téměř nezalévají.

Zálivka v době vegetačního klidu vždy závisí na konkrétním druhu rostliny, teplotě zimoviště a světelných podmínkách – zejména v tmavých a chladných prostorách je nutné zalévat velmi opatrně. Stálezelené rostliny se mají zalévat jen malými dávkami vody, ale pravidelně. Opadavé rostliny i na světlém stanovišti, stejně jako většina sukulentů, se ponechává téměř bez zálivky. V zimě se rostliny nehnojí.

Během zimování, nejčastěji v jeho závěru, se provádí dvě, pro kvalitu rostlin zásadní operace – přesazování a řez.

Řez a tvarování

U většiny kbelíkových rostlin je řez a tvarování nezbytné. Udržuje rostlinu v požadované velikosti a vzhledu. Hlavní řez se provádí před nebo na začátku vegetace, zpravidla současně s převozem rostlin ze zimoviště na letní stanoviště. U druhů rostlin kvetoucích na mladých výhonech je řez základní podmínkou pro pravidelné a bohaté kvetení (*Fuchsia L.*, *Lantana L.*).

Následné tvarování do žádaného tvaru se provádí také v průběhu celé vegetace, a to zaštipováním, stříháním, vyvazováním či dalšími zásahy.

Přesazování

Přesazování především větších rostlin patří k nejnáročnějším úkonům péče. Provádí se většinou na začátku vegetace – předjaří, jaro. V případě zjištění přelití rostliny, znehodnocení substrátu, hnití kořenů je nutné rostlinu přesadit okamžitě a kdykoliv. Mladé rostliny přesazujeme častěji, podle intenzity růstu a druhu, většinou každoročně. Starší rostliny se přesazují po úplném prokořenění, vyčerpání substrátu (dá se rozpoznat podle zpomaleného růstu, opadu listů, špatného rašení) či rozpadu nádoby. Lze doporučit interval 5–7 let.

Starší zahradníci míchali pro jednotlivé skupiny rostlin substráty z řady komponentů. Mnohé z nich jsou dnes těžko dostupné. Z tohoto pohledu lze doporučit využívání průmyslových substrátů. Většina firem je schopná namíchat substrát požadovaných vlastností na míru specifickým potřebám konkrétních rostlin, ale při míchání malých objemů výrazně narůstá cena těchto substrátů, proto bývá nejvýhodnější využívat některý ze standardně nabízených substrátů od renomovaných firem. Ty lze částečně upravovat pro specifické potřeby některých druhů rostlin přimícháním běžně dostupných komponentů (písek, keramzit, organická hnojiva aj.). Není vhodné používat staré a špatně skladované substráty. Speciální substráty a hnojiva je nutné používat především u rostlin vyžadující nízké pH substrátu (*Camellia* L., *Rhododendron* L., *Citrus* L.). Do substrátu je také mož-

Obr. 23: Rameno používané v Koštné zahradě v Kroměříži pro vyvednutí velkých rostlin při přesazování. (Foto L. Vašák, 2001).

*Obr. 24: U velkých oranžerií bývaly zřízeny speciální věžové stavby pro přesazování vzrostlých rostlin – Oranienbaum.
(Foto L. Křesadlová 2009)*

né přidávat hydrogely, které zlepší vodní režim, zejména v extrémních podmínkách. Po extrémním přeschnutí ale takto upravený substrát velmi těžko znovu přijímá vodu. Také přeschlé rašelinové substráty velmi špatně přijímají vodu, a proto je nutné je udržovat neustále mírně vlhké, a to i při skladování.

Naopak přebytečná voda musí mít možnost z nádob odtékat. U moderních plastových nádob je to zajištěno množstvím otvorů, u jiných je nutno zabránit ucpání odtokových otvorů překrytím střepek z květináče, štěrkem, pískem, mřížkou nebo netkanou textilií. Drenážní otvory musí vždy zůstat volné, proto se nádoby na stanovišti podkládají nebo se otvory umísťují na bok nádoby. Pokud je rostlina opatřena ještě nepropustným obalem nebo miskou, je nutné přebytečnou vodu pravidelně odlévat.

U velkých rostlin (nádob) se jedinec zvedne (ručně, technikou) a poklepáním na okraje a boky nádoby (např. gumovou palicí) se nádoba uvolní. Na drenážní vrstvu se rozprostře substrát, vloží se bal do správné hloubky (rostlina by měla být vysazena přibližně do stejné hloubky jako v předešlé nádobě), substrátem se obsype a utuží. U druhů jako kamélie a palmy by měl být původní kořenový bal narušen co nejméně, naopak u vavřínu a mračňáku je možné bal částečně zredukovat. Po přesazení se rostliny ihned zalijí. Pouze sukulenty a rostliny s výrazněji poškozenými kořeny zaléváme o něco později, po zaschnutí ran.

Zásadní význam jak pro pěstování, tak pro prezentaci mají zvolené nádoby. Můžeme je rozdělit na dvě základní skupiny:

- nádoby pěstební – zabezpečují vhodné podmínky pro růst rostlin a péči o ně,
- nádoby prezentační – umožňují umístění rostlin v cílovém prostoru po technické a estetické stránce.

Ideální je, jestliže nádoba vyhovuje oběma potřebám současně. Dnes je na trhu velké množství nádob z různých materiálů. Každý z nich má své výhody a omezení:

Plastové nádoby

- + levné, lehké, odolné, široký sortiment, snadno dostupné, nepropustné pro vodu,
- historicky nevhodné, nepropustné pro vodu a vzduch, na slunci se přehřívají.

Keramické nádoby

- z keramiky měkké, neglazované, propustné
- + historicky a esteticky vhodné, propouštějí vodu a vzduch,
- těžké, křehké, tvoří se na nich výkvěty a řasy, rychle vysychají, prosakuje jimi voda.
- z keramiky tvrdé, glazované, porcelánu aj.
- + historicky a esteticky vhodné, netvoří výkvěty, nepropouští vodu,
- těžké, křehké, dražší.

Kamenné nádoby

- + odolné, historicky vhodné, stabilní, stabilní teplota a vlhkost,
- těžké, dražší.

Dřevěné nádoby

- + historicky a esteticky vhodné, lehké, stabilní teplota, pevné,
- menší odolnost ve vlhku, nutné ošetřování.

Kovové nádoby

- + historicky a esteticky většinou vhodné, odolné, nepropustné,
- snadno se přehřívají, některé kovy potřebují ochranu proti korozi.

V minulosti byly často používány železné koše, kulaté nebo hranaté, vyložené dřevěnými deskami. Železná kostra byla použitelná opakovaně.

Lze doporučit používání kovových nebo plastových vložek, které prodlouží životnost nádob, zejména dřevěných. Dřevěné nádoby je vhodné chránit proti hnití také vypálením nebo fungicidními nátěry (pozor na fytoxicitu nátěru). Do nádob je možné vložit tepelnou izolaci (polystyrén, bublinková folie) proti přehřívání a promrzání.

Péče o zástupce rodu *Citrus* L.

V historických zahradách se nejčastěji kultivují zástupci druhu *Citrus aurantium* L., který má silný zdravý růst, sytě zelené listy a oranžové kulaté plody přibližně velikosti jablka a *Citrus limon* L. se žlutými protáhlými plody.

Všechny druhy citrusů vyžadují především na živiny bohatý vzdušný substrát se stabilní strukturou, dobře odvádějící přebytečnou vodu. To je důležité z důvodu citlivosti citrusů k houbovým chorobám kořenu a kmene. Citrusy vyžadují mírně kyselou půdu s pH mezi 5–6. Větší množství vápníku v půdě nebo v závlivkové vodě vede rychle ke vzniku chlorózu, které jsou způsobeny nedostatkem železa, jehož příjem rostlinou je blokován právě přítomností vápníku.

Vhodný substrát pro citrusy lze získat přimícháním dobře rozloženého bukového listí a bílé rašeliny ($\frac{1}{3}$) keramzitu či říčního písku ($\frac{1}{3}$) do standardního substrátu pro „pokojevé“ rostliny ($\frac{1}{3}$). Dospělé (vzrostlé) rostliny by se měly přesazovat jednou za 4–5 let, nejlépe v únoru až březnu. Kořenový krček musí po přesazení zůstat těsně nad substrátem.

Pro úspěch pěstování je zásadní správná závlivka. Citrusy mají kmen citlivý k houbovým chorobám, proto by se závlivka měla striktně provádět po obvodu nádoby. Citrusy jsou spíše tolerantní k mírnějšímu nedostatku vody než k přemokření. Okamžitou potřebu závlivky je možné indikovat podle stáčejších se okrajů listů. K závlivce je vhodná pouze měkká voda bez vyššího obsahu vápníku. Tvrdou vodu je nutné upravovat na pH 5,5–6. Jako zdroj živin jsou nejhodnotnější organická hnojiva jako vyzrálý hnůj, kostní a rohové moučky doplněné nejlépe ve vodě rozpustnými hnojivy obsahující stopové prvky.

Výše uvedené druhy patří ke chladnomilnějším druhům citrusů, a proto se mohou úspěšně zimovat ve světlém dobře větratelném prostoru s teplotou 5–8 °C (noční teploty). Teplota by ani přes den neměla vystoupit k 15 °C. Starší rostliny jsou tolerantnější ke zhoršeným podmínkám než mladší exempláře. Na zimoviště by se měly rostliny přemístit před příchodem silnějších mrazíků, zpátky do zahrady pak po polovině května.

Citrusy se nejčastěji pěstují v podobě stromků. Hlavní řez se provádí v březnu a jeho cílem je především prosvětlení korunky a stabilizace kosterních větví, na kterých se vytváří plodný obrost. Vždy by se měly odstranit rychle rostoucí, tzv. divoké výhony. Je pravidlem, že hlubší řez stimuluje růst, méně intenzivní řez naopak kvetení a tvorbu plodů. Je běžné, že citrusy jednou za 2–3 roky shodí část svých listů. Rostliny na jaře znovu bohatě obrázejí a na původně bezlistých větvích se často tvoří větší množství květů i plodů (Arbeitskreis 2006, Kawollek 1995).

3. Stavby pro zimování rostlin

3.1 Stručný historický vývoj

Jak bylo již částečně naznačeno v předcházejících kapitolách, stejně jako se vyvíjel sortiment pěstovaných rostlin, měnila se konstrukce i kompoziční význam staveb pro jejich zimování. Podle nejčastěji kultivovaných rostlin se jim začalo říkat oranžerie či domy pro pomeranče. V počátcích se jednalo o stavby s velkými okny. Jak se zdokonalovala výroba tabulového skla, zvětšovala se také zasklená plocha konstrukce těchto staveb. Brzy se začaly označovat také jako studené skleníky. Hranice mezi skleníkem a oranžerií není zcela jasně definována. Pro potřeby této metodiky jsou jako oranžerie označovány všechny stavby, tedy i skleníky, které byly postaveny proto, aby sloužily v zimním období k uchování rostlin a v letním období k pořádání společenských akcí, nebo zůstávaly prázdné.

Kromě oranžerií sloužily k zimování rostlin také jednodušší, ryze utilitární zahradnické stavby. Pro přezimování odolnějších druhů se v 19. století i později využívaly zahlabené zemní stavby (chýše, příkopy, krechty) zakrývané pařeništními okny. Chýše se zřizovala buď před zdí, nebo na volném prostranství jako přiměřeně dlouhý příkop, široký přibližně 1 m. Stěny se zhotovovaly z prken (dvojitě s izolační výplní, např. z plev nebo popela). Stěny byly napříč spojeny trámky, které nesly pařeništní okna. Ke stěnám chýše se z vnější strany jako izolační vrstva přispála zemina nebo vrstva listů. Zimované rostliny

Obr. 25: Budova oranžerie (opravo) v Grobssedlitz tvoří výraznější kompoziční dominantu než obytná budova (olevo). (Foto L. Křesadlova, 2015)

byly rozestavovány na podlaze chýše a také na dřevěných parapetech. Příkopy (německy *Graben*, francouzsky *tranche*, viz rovněž český termín „tranšej“) svou konstrukcí připomínaly hluboká pařeniště. Na místě chráněném před studenými zimními větry byl vyhlouben příkop o délce cca 3 m a šířce cca 1,2 m. Hloubka příkopu o něco přesahovala výšku rostlin v nádobách, které v něm měly být zimovány. Na okraji byl příkop vymezen dřevěným rámem, dlouhým cca 3,6 m a širokým cca 1,8 m, na který byla, po uložení rostlin, připevněna střešní konstrukce z latí a slaměných došků. Uprostřed střechy byl osazen dřevěný poklop k větrání. Příkopy byly vhodné pro zimování odolnějších druhů rostlin (např. muškáty, citrusy). K zimování menších rostlin se používala i vyvezená pařeniště.

Ze 16. století se dochovalo nejvíce zpráv o uskladňování rostlin ve sklepech nebo jiných bezmrazých místnostech, budovaných za jiným účelem, než bylo pěstování rostlin. Dále byly činěny snahy chránit rostliny přímo na místě v zahradě. Po vzoru „pomerančových teras“ u severoitalských jezer byly budovány rozebíratelné konstrukce, chránící rostliny vysazené přímo ve volné půdě. Do těchto dočasných staveb byla umísťována přenosná otopná zařízení a bývaly chráněny vrstvami slámy či sena. Budování těchto staveb je na našem území zatím doloženo od 70. let 16. století (Královská zahrada v Praze) do konce 17. století (Květná zahrada v Kroměříži). V německy mluvících zemích byly funkční ještě v první polovině 18. století (např. Belvedere ve Vídni). Souběžně byly budovány i nerozebíratelné stavby dřevěné, nebo kombinující zděné a dřevěné konstrukční prvky.

V období vrcholného baroka nejenže kulminuje zájem o pěstování především citrusů, ale ze staveb oranžerií se v mnohých zahradách stávají hlavní kompoziční dominanty spolu s vlastním sídlem (např. Kassel, Fulda, Großsedlitz, a další). Bývaly budovány jako křídlo zámecké budovy, jako samostatně stojící zahradní pavilon, stávaly se součástí teras.

Obr. 26: Zadní, zděná strana této oranžerie tvoří *Point de vue* hlavní kompoziční osy barokní zahrady v Dobříši. (Foto J. Válek, 2012)

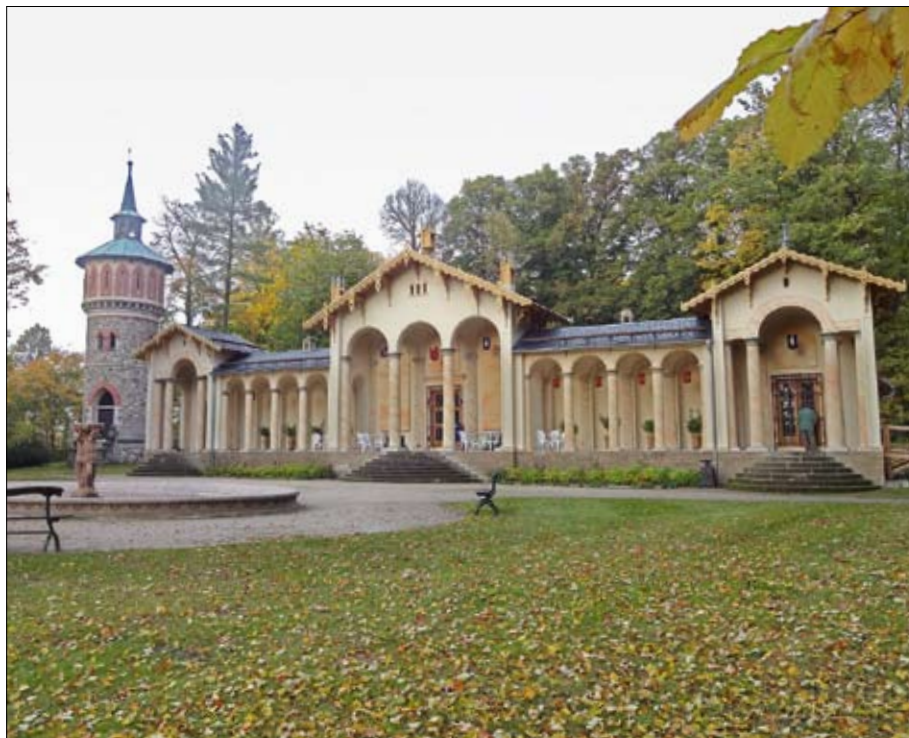

Obr. 27: Oranžerie s dominantním středovým pavilonem a dvěma postranními obslužnými prostory jako dominanta hlavní osy v krajinářském parku ve slovenské Turčianské Štiavici. (Foto L. Křesadlova, 2011)

Častěji byly umístovány jako dominanta některého komornějšího zahradního prostoru nebo dominovaly rozsáhlým kuchyňským zahradám, které byly navštěvovány panstvem stejně, jako jakékoli jiné zahradní prostory.

Také v krajinářských zahradách byly oranžerie jedním z běžných typů zahradních pavilonů. Nechyběly v architektonickém programu většiny kompozic. Stávaly se důležitými pohledovými dominantami. Byly zřizovány také za účelem poučení návštěvníků. Hned u vchodu do Podzámecké zahrady v Kroměříži byla v roce 1836 postavena oranžerie, před ní pařeniště a založeny květinové záhony, aby se návštěvníci z řad měšťanů mohli poučit o správném pěstování rostlin. Zde zimované rostliny byly v létě instalovány ve skupinách před zahradním průčelím zámku. Po celé popisované historické období byly konstrukčně jednodušší oranžerie také součástí zahradnického zázemí většiny zahrad.

První polovina 20. století, poznamenaná mimo jiné válečnými konflikty, vedla ke zrušení řady oranžerií z finančních důvodů, i když v této době byly prioritně rušeny především stavby náročné na vytápění jako ananasovny. Největší zkázu oranžerií ale přinesla druhá polovina 20. století. Po zrušení zámeckých zahradnictví a následném rozprodání či zničení sbírek rostlin, považovaných za zbytečný luxus buržoazní doby, ztratily oranžerie svou původní funkci. V lepším případě byly přebudovány a sloužily jiným účelům, často však zchátraly a postupně zanikly. Je potěšující, že v posledních desetiletích zájem o tyto stavby začíná stoupat a mnohé, často již v havarijním stavu, jsou obnovovány.

Obr. 28: Také závěř hlavní osy v krajinářském parku v Sychrově je tvořen stavbou oranžerie. (Foto D. Fetterová, 2012)

Obr. 29: Oranžerie mohou být jak stavby rozlehlé, tak komorního měřítka, Budišov. (Foto D. Fetterová, 2006)

3.2 Systémy úpravy klimatu v oranžeriích

Kultivace rostlin vyžaduje uspokojení jejich fyziologických potřeb, což mimo jiné obnáší i zajištění určité teploty prostředí, a to v relativně úzkém rozsahu. Většina pěstebních staveb má z důvodu zachycení maximálního množství záření orientaci k jihu, což nutně způsobuje přehřívání interiéru v jarních a letních měsících. Snižování teploty zajišťovala pasivní opatření, jako je omezování vstupu záření do vnitřních prostor nebo využívání komínového efektu, tj. nasávání studeného vzduchu z níže položených částí.

Veškerá tato zařízení využívala fyzikální zákonitosti, dají se tedy označit za nízkoenergetická, přírodě šetrná, s ekologicky krátkou stopou. Ze zmíněného vyplývá, že není nutné instalovat – nahrazovat historická technologická zařízení moderními technologiemi při oživování oranžerií a snaze o jejich využití. I v dnešní době lze s úspěchem a s nízkými provozními náklady používat technologie původní. Že se tak často neděje, lze přičíst na vrub také obecně malé informovanosti odborné veřejnosti. Z tohoto důvodu je do této metodiky zařazena stať popisující původní systémy vytápění a větrání oranžerií.

3.2.1 Vytápění

Vytápění přímotopnými instalacemi

Jedná se nejjednodušší způsob přitápění. Nejdříve se jednoduchá přenosná kamna měnila v zařízení zděná, litinová či kachlová. S vývojem oranžerie směrem k prostoru určenému i pro společenské a reprezentační využívání nabývala i podoba topných těles větší zdobnosti. Pro zvětšení povrchu konvekce tepla často vznikaly velice členité konstrukce, odlišné od interiérových kamen. Hlavní nevýhodou těchto systémů byla nerovnoměrnost vytápění prostoru. V okolí kamen teplota dosahovala vysokých hodnot a ve vzdálenějších místech prudce klesala. Zavedení kachlových kamen umožnilo alespoň zvýšit setrvačnost a akumulaci tepla. Převažovala obsluha topeniště z chodby ze zadní strany kamen nebo z vnější strany budovy. Poblíž kamen se často nacházely prostorné vyzděné nádrže (cca 1 m³) na zálivkovou vodu. To umožňovalo zajistit pro rostliny zálivkovou vodu o stejné teplotě, jakou měla teplota vzduchu. V pozdější době mohlo těmito nádržemi procházet i topné potrubí.

Ohřev kanálovými systémy

Již Římané řešili rovnoměrnou teplotu obytného prostoru a začali budovat dvouvrstvé podlahy i svislé zdi. Vzniklými dutinami – kanály – rozváděli teplý vzduch z topenišť. V pěstebních prostorách ve střední Evropě se začal používat rozvod tepla pomocí kanálů až počátkem 18. stol. Dle topného média je lze rozdělit na starší (jednodušší), využívající přímo horký vzduch z topenišť, a pokročilejší, kdy bylo teplo rozváděno pomocí vody či páry.

Vytápění spalinovými kouřovody

Při tomto způsobu vytápění se spaliny hoření neodvádějí přímo do komína, ale jejich cesta je prodlužována systémem potrubí, vedoucích v kanálech pod podlahou podél oken

a vzácněji i ve stěnách stavby. Potřebný průtah zajišťovalo pozvolné stoupání až k ústí komína a hraniční délka kouřovodů byla 25 metrů. Komínové těleso ukončovalo trasu na zadní severní stěně oranžerie. Po delší odstavce topeniště (při studeném zatápění) docházelo ke špatnému tahu kouřovodů. Z těchto důvodů bývalo na trase potrubí umístěno pomocné topeniště, které pomáhalo nahřát komín a obnovit tah. Tímto topeništěm se také mohla provádět údržba. Další technické vylepšení představovalo zabudování šoupátka v komínovém tělese. Jeho uzavřením se zabránilo proudění teplého vzduchu, a prodloužilo se tak setrvání ohřátého vzduchu v kanálech. K uzavření mohlo samozřejmě dojít až v okamžiku vzniku žároviště bez dýmu. Přenos tepla byl buď přímý, z povrchu kouřovodů (zděných kanálů), nebo v případě dvouplášťového vedení přes kovové pláty či ozdobné mříže. Množství přiváděného teplého vzduchu se mohlo regulovat výměnou perforovaných profilů za plné.

Nevýhodou tohoto typu vytápění byla často nedokonalá těsnost kouřovodů. Spaliny a dým vnikaly do oranžerie, poškozovaly rostliny a v neposlední řadě zápachem znepříjemňovaly pobyt návštěvníků obdivujících krásu rostlin. Druhou nevýhodou byla nerovnoměrnost teploty v prostoru. Teplota vzduchu blíže k topeništi byla vždy vyšší než na konci chladnoucího kanálu. Tuto zdánlivou nevýhodu využívaly skleníky členěné do několika klimatických sekcí, jako je tomu například v Palmovém skleníku v Lednici na Moravě. I přes znalost jiných topných systémů byl tento způsob používán až hluboko do 19. století i u tak významných staveb, jako je Velká oranžerie v Sanssoussi.

Obr. 30: Vytápění zděnými kamny s průduchy a nádrž na ohřev zálikové vody v Oranienbaum. (Foto E. Choosta, 2009)

Obr. 31: Pozvolna stoupající zděný spalinový kanál, výjimečně se vstupem do komína na přední stěně v oranžerii Wiemar – Belveder. (Foto E. Choosta, 2009)

Obr. 32: Dvoupláškový horkovzdušný kanálový systém ve Velká oranžerii v Sanssouci. (Foto J. Olšan, 2009)

Obr. 33: Okrasná litinová mřížovina, kryjící kanálové topení – Raduň. (Foto E. Choosta, 2009)

Obr. 34: Okenice pro omezení úniku teploty v nočních hodinách v Sanssouci a Oranienbaum. (Foto L. Křesadlova, 2009)

Vytápění vodními médii

Zásadním rozdílem oproti předešlému systému je přenos tepla vodním médiem (myšleno i parou). Teplou vodu, nahřátou v topeništi, rozvádělo kovové potrubí, umístěné v kanálech krytých okrasnou kovovou mříží, později i volně umístěné v prostoru stavby.

3.2.2 Snižování teploty

Snižování teploty stíněním

Prostupem slunečního záření přes skleněné pole dochází k jeho přeměně na infračervené záření, které způsobuje ohřev vnitřního prostředí. Regulace tohoto fyzikálního jevu byla řešena především vnější instalací stínovek. I tyto systémy prošly vývojem. Nejjednodušším způsobem bylo kladení prken, rákosových rohoží či nanášení křídových nátěrů na skleněné plochy. Nepružná reakce těchto opatření na vzniklé podmínky vedla k vývoji směrem k instalaci mechanických systémů, jako jsou navíjejí se rákosové rohože, nebo dřevěné lamelové rošty. U některých oranžerií byly instalovány dřevěné okenice, které ovšem neměly zajišťovat rostlinám stín, ale v zimním období byl jejich zavřením během noci omezován únik cenného tepla.

Snižování teploty komínovým efektem

Tento systém byl založen na vytváření podtlaku stoupajícím teplým vzduchem, ten vyvolal nasávání studeného vzduchu ze spodních částí stavby. Těchto fyzikálních princi-

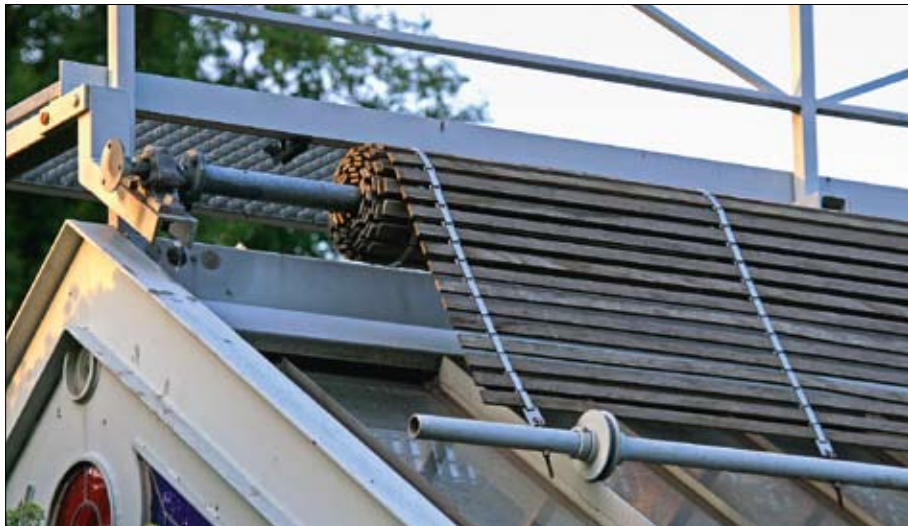
pů se dodnes využívá jako neúčinnější metody chlazení pěstebních prostor. V praxi byl přehřátý vzduch odváděn větracími otvory ve stropě oranžerií, nebo hřebenovými ventilačními okny skleníků. Pro nasávání studeného vzduchu sloužily větrací otvory v podezdívce, okenním rámu, nebo dokonce v podlaze, k nim byl vzduch přiváděn z podzemních sklepních prostor (Lednice na Moravě, Rájec nad Svitavou). Detailů technických řešení větracích otvorů je mnoho. Díky jedinečnosti každé stavby můžeme konstatovat, že neexistují dva úplně shodné mechanismy. V principu je lze rozdělit do dvou skupin, přičemž v jedné se využívají pákové principy a ve druhé kladka či hřídelové převody. Prosté otvírání oken bylo a je stále nejběžnějším a nejjednodušším způsobem ventilace.

Obr. 35: Kovová mřížka pro nasávání chladnějšího vzduchu nad podlahou v oranžerii v Raduši. (Foto E. Choosta, 2009)

Obr. 36: Svinovací izolační rákosová rohož a její mechanismus navíjení umístěný na půdě oranžerie v Lysicích. (Foto E. Choosta, 2011).

Obr. 37: Vnější stínící lamelová roleta. Posun zajišťuje klíka pohánějící hřídel – Wiemar – Belveder. (Foto E. Choosta, 2009)

Obr. 38: V zadní stěně staoby se nacházejí příkladací doírka topeniště a vpravo mřížka větracího kanálku. Radkov – Dubová. (Foto E. Choosta, 2009)

Obr. 39: Otvor v podezdívce slouží k nasávání chladnějšího vzduchu v Neue Glienicke. (Foto E. Choosta, 2009)

Obr. 40: Dva různé systémy otevírání oken – vyklápění oken pomocí převodů (olevo), vyklápění pomocí děrovaných železných pásků (opravo). (Foto L. Křesadlová, 2009)

Obr. 41: Mechanismus regulace stropního ventilačního systému ve Velkém skleníku v Kočtné zahradě v Kroměříži. (Foto J. Janál, 2013)

3.2.3 Systémy na odvod kondenzované vody

Rozdíl teploty vnějšího a vnitřního prostředí způsobuje vznik rosného bodu v místě s vyšší vzdušnou vlhkostí a teplotou, tedy na vnitřní straně skel. Kondenzující voda stéká po parapetech, zdívu a zakapává do rostlin. Na spodní části rámu oken bývaly instalovány kovové okapničky, nádržky s odtokovou trubičkou či dokonce jako jakési šuplíčky, které po naplnění kondenzátem bylo možné odnést a vylít.

Obr. 42: Kanálek a nádoba na zachycení vody kondenzující na sklech ve Velké oranžerii v Sanssouci. (Foto E. Choosta, 2009)

3.3 Zásady památkové obnovy oranžerií

Řada oranžerií je nemovitými kulturními památkami. Proto zásady pro přípravu a realizaci jejich obnovy či stavebních úprav jsou shodné jako u jiných stavebních památek. Podrobnému popisu této problematiky bylo v minulosti věnováno již několik metodických materiálů (Girsa 2004, Girsa 2008). Zde jsou shrnuty případně rozvedeny jen některé důležité aspekty.

Při památkové obnově by vždy měly být dodrženy tyto zásady:

- zásada šetrnosti k dochované historické substanci,
- zásada respektování vývojové vrstevnatosti stavebního díla,
- zásada celistvé interpretace stavebního díla,
- zásada věrohodného ztvárnění,
- zásada kontextuálního přístupu (Girsa 2008).

Všechny tyto zásady je možné v dostatečné míře naplnit pouze v případě, že bude provedena kvalitní předprojektová a projektová příprava, a to na základě kvalitní dokumentace stávajícího stavu a průzkumů, které prohloubí povědomí o hodnotách konkrétní památky.

Potřeba provedení podrobných průzkumů oranžerií má dvě roviny. Podrobný průzkum by měl zmapovat všechny konstrukční detaily stavby včetně na první pohled málo patrných situací. Je nutné mít na zřeteli, že především technologie, zajišťující vytápění a větrání, bývaly postupně měněny a modernizovány, ale konstrukce původních systémů nebyly většinou rušeny, jen se přestaly používat. Například kromě zjevného systému aktuálního teplovodního vytápění pomocí trubek se může především v podlaze stavby skrývat i několik generací topných kanálů. Tato stará konstrukční zařízení jdou velmi efektivně využít např. k instalaci nových rozvodů sítí. Tedy podrobný průzkum a jeho výsledky mohou, v rámci aktuálního plánování stavební obnovy, otevřít cestu novým, technologicky i ekonomicky zajímavým řešením.

Druhým důvodem, proč průzkumy oranžerií provádět i v případě, že není plánována žádná obnova či jiný stavební zásah, je stále poměrně nízká úroveň poznání těchto staveb na našem území. Průzkumy přinášejí mnoho nových poznatků jak o vývoji architektury staveb, tak především o vývoji používaných technologií. Jejich postupná modernizace měla mnoho slepých uliček i mnoho lokálních vylepšení, o nichž se v dobové literatuře nezachovaly žádné zmínky. Informace lze získat pouze podrobným průzkumem, inventarizací a vzájemnou konfrontací zjištěných skutečností. Z tohoto důvodu je důležitý také průzkum zaniklých objektů.

Základními prameny pro poznání staveb, určených k pěstování a zimování rostlin, jsou, jako je tomu u každé jiné stavby, prameny písemné, ikonografické a kartografické. Nelze opomenout ani orální prameny – výpovědi starších pracovníků zahrady a historické fotografie. Pramenem poznání jsou též stavební konstrukce, historické příslušenství a technologie a také archeologické prameny.

Jako základ pro další průzkumy je nutné mít k dispozici kvalitní zaměření stavby v dostatečném měřítku, které zachycuje věrohodně stavbu na půdorysech, řezech a pohledech se všemi jejími nepravidelnostmi. Pozornost je nutné také věnovat pečlivému zachycení konstrukcí nad rovinou řezu. Dále je nezbytné podrobně zaměřit všechny detaily (Girsa 2004, Veselý 2014).

Pro poznání objektu a uchování jeho památkových hodnot je důležitá inventarizace prvků. Ta by měla zachycovat všechny hodnotné prvky, ať již se stavbou pevně spojených nebo volně uložených. Jednotlivé prvky musí být popsány, změřeny, fotograficky a kresebně zdokumentovány. Každému prvku by měla být věnována samostatná karta, kde budou uvedeny všechny důležité informace vztahující se k danému prvku (Girsa 2004).

Základním materiálem poznání stavby pro potřeby památkové péče je stavebněhistorický průzkum (dále jen „SHP“), jenž shrnuje, třídí a interpretuje maximum informací k dané památce. SHP má textovou část, obrazovou a plánovou přílohu. Textová část popisuje dějiny objektu na základě archivních pramenů a též diskutuje dosavadní názory v literatuře. Na tuto kapitolu navazuje soupis pramenů, plánů, ikonografie, edic pramenů a literatury. Dále je věnována pozornost rozboru objektu. Většinou je popsána urbanistická situace a komunikační vazby. Následuje rozbor jednotlivých průčelí, jsou popsány sklepy, přízemí a další podlaží po jednotlivých místnostech a krov. Navazující kapitola

stavební historie podává přehled stavebního vývoje památky po jednotlivých stavebních etapách. Následuje kapitola věnovaná památkovému (umělecko-historickému, kulturně-historickému) vyhodnocení objektu. Textovou část uzavírají seznamy hodnotných detailů a prvků, přehled architektonických, urbanistických a památkových závad, doporučení a seznam obrazových příloh. Obrazová a plánová příloha obsahuje výřezy historických map a plánů, ikonografický materiál a historické fotografie. Dále je kresebně a fotograficky dokumentován současný stav. Doporučuje se i zařazení výběrového srovnávacího materiálu obdobných staveb. Neopomenutelnou součástí SHP je grafické vyhodnocení stavebního vývoje a hodnocení objektu (Macek 1997).

Pro poznání historického vývoje objektu je důležité provádět operativní průzkum a dokumentaci, kdykoliv se naskytne vhodná příležitost. Tyto průzkumy upřesňují naše dosavadní poznatky o daném objektu. Vhodnou příležitostí může být například oprava střechy, která dočasně odkryje běžně nepřístupné části objektu, též propad podlahy nebo opadnutá vrstva omítky (Bláha 2005).

Pro pochopení správné funkce stojících staveb, určených k přezimování rostlin, je ze specializovaných průzkumů důležitý průzkum historických technologií. Jedná se o poznání problematiky přívodu a odvodu vody, vytápění (topeniště, komíny, topné kanály), systému větrání, zastínění a zachycení kondenzátu.

Při záměru stavební obnovy objektu pak přistupují ještě další specializované průzkumy, které jsou shodné pro všechny stavební objekty. Jedná se například o stavebně-technický průzkum, statický průzkum, geologický a hydrogeologický průzkum podloží, průzkum vlhkostních poměrů, klimatologický průzkum nebo průzkum inženýrských sítí (Girsa 2004, 2008).

Zaniklé stavby pro pěstování a přezimování rostlin lze zkoumat metodami archeologického výzkumu. Tyto metody nejsou použitelné v případě, kdy stavba byla kompletně rozebrána i se základovým zdívem, veškerá stavební suť odvezena a následně byl terén snížen pod úroveň základových spár zdíva, respektive zahluobených topenišť, čímž byl objekt a veškeré stopy po něm totálně zničeny. V ostatních případech lze očekávat nálezy základů zdíva (nebo alespoň jejich negativů), podlah, topenišť, předpecních jam, popřípadě i částí nadzemního zdíva s povrchovými úpravami. Z mobiliáře nelze vyloučit nález kamnových kachlů a zahradnické keramiky. V případě zahradnického náradí a mobiliáře lze předpokládat, že byly tyto věci odneseny před záměrnou demolicí objektu. Poloha zaniklých objektů je většinou zaznamenána v historických plánech, ale nemusí tomu být vždy. V terénu se mohou tyto zaniklé objekty (a pochopitelně i zaniklé objekty s jinou funkcí) jevit jako nadzemní torza, konvexní vyvýšeniny hromad suti ponechané na místě po zániku objektu, nebo jako plochy se stopami zdíva (nebo bez nich) s příměsí stavební suti v zemině. Zaniklé objekty lze též identifikovat na základě studia leteckých snímků (půdní příznaky, vegetační příznaky, stínové příznaky). Dále lze využít pro lokalizaci zaniklých staveb geofyzikálních metod výzkumů. Nápichovou jehlou nebo ručním geologickým vrtákem lze identifikovat zdívo nebo dlažbu pod úrovní terénu. Je ale třeba mít na paměti skutečnost, že při prvním vpichu se naráží např. na kámen, který není součástí žádné konstrukce. Proto je nutné

provést sérii vpichů v předem stanovené síti. Samotný archeologický výzkum destruktivními metodami by měl být zahájen vytýčením sondy, nebo vyměřením zkoumané plochy, která je rozdělena do čtverců o rozměrech 5 x 5 m. Povrch je znivelován. Poté jsou odebírány uloženiny po přirozených stratigrafických jednotkách. Provádí se popis jednotlivých uloženin, fotografická a kresebná dokumentace, odebírají se movité archeologické nálezy a vzorky na další specializované analýzy. Povrch každé stratigrafické jednotky se niveluje. Samostatnou problematiku pak tvoří konzervace odkrytého zdiva a případná prezentace zjištěným nemovitých nálezů in situ nebo movitých nálezů v expozicích. Využití metod archeologického výzkumu v památkách zahradního umění je věnována samostatná metodická publikace Národního památkového ústavu (Janál a kol. 2015).

Příklady průzkumů vybraných objektů

Jako vzorový příklad provádění průzkumů a jejich prezentace veřejnosti lze uvést památkovou obnovu Palmového skleníku v Lednici. Před vlastními stavebními pracemi byl vypracován stavebně-historický průzkum skleníku, byly provedeny rozbory historických fotografií, proběhly restaurátorské průzkumy, stavebně-technické průzkumy, průzkumy stavebních hmot, průzkumy rozvodů závlah, vytápění a větrání. Výsledky průzkumů byly prezentovány ve sborníku příspěvků přednesených na mezinárodním semináři, který byl pořádán v roce 2002 při příležitosti dokončení památkové obnovy skleníku (Fabiánová 2002).

Obr. 43: Zdařilou součinnost stavebně historického průzkumu, archeologického výzkumu, operační dokumentace stavebních konstrukcí a projektu obnovy lze dokumentovat na příkladu obnovy oranžerie v zahradě Břevoňského kláštera. Z původní stavby zůstaly zachovány pouze obvodové zdi, a přesto se jí podařilo obnovit. (Foto D. Fetterová, 2012)

Při památkové obnově historických zahrad pod Pražským hradem na Malé Straně mohly být díky výsledkům průzkumů v prostoru centrálního schodiště obnoveny dřívě téměř zaniklé oranžerie. Oranžerie byly rekonstruovány na základě Langweilova modelu Prahy z let 1826–1837, fotografie F. Fridricha z období kolem roku 1870 a operativního průzkumu dochovaných částí staveb. Další informace o podobě a vnitřním uspořádání oranžerií přinesl archeologický výzkum (Girsa 2001).

K výraznému prohloubení poznání vývoje zahradní kultury v Kroměříži přinesl průzkum Holandské zahrady (součást Květné zahrady) v letech 2000 až 2001, který provádělo Muzeum Kroměřížska. Bylo odkryto několik půdorysů zahradních staveb. Nejvýznamnější byl půdorys oranžerie o rozměrech 45 x 10 m. Tato stavba, situovaná přibližně v polovině Holandské zahrady, byla rozdělena na studenou a vyhřívanou část, která byla vytápěna dvojicí topenišť. Dále bylo možno sledovat komunikační schéma stavby a stopy po druhotných úpravách interiéru. V zásypu objektu byly zjištěny kamnové kachle s erbem olomouckého biskupa Karla II. Liechtenstein z Kastelkornu a početná zahradní keramika (Chybová 2009).

Zásada šetrnosti k dochované historické substanci

Jak už bylo uvedeno výše, i v dnešní době lze s úspěchem a s nízkými provozními náklady používat technologie původní. I v dnešní době se může stát nejúčelnějším řešením využít technologie, které levně a spolehlivě fungovaly už našim předkům.

Příklady nevhodné změny vnitřního klimatu stavby a její důsledky:

Tzv. Palmový skleník v Květné zahradě v Kroměříži byl původně postaven jako oranžerie. Pravděpodobně od 60. let 19. století sloužil pro prezentaci stálé expozice subtropických rostlin, především palem. Po druhé světové válce bylo ve skleníku instalováno nové topení a byla zde zřízena stálá expozice tropických rostlin. Celoroční zvýšení teploty a vlhkosti vzduchu vedlo ke korozi kovových částí konstrukce. Subtilnější části kovové konstrukce oken musely být vyměněny již v 70. letech 20. století a při obnově zahrady v letech 2012–2014 musela být kompletně zrestaurována kovová konstrukce světlíku. Okenní výplně byly zpětně opatřeny replikami původních oken. Ve skleníku jsou dnes opět zimovány subtropické rostliny.

Pravděpodobně v 70. letech 20. století byly při rekonstrukci Velkého skleníku v Květné zahradě v Kroměříži zrušeny hlavní průduchy větracího systému. Toto pochybení z neznalosti lze označit za jednu z hlavních příčin pozdějšího rozvoje dřevomorky v krovu objektu.

Nejdou-li technologie (především nejrůznější kanály a dutiny v podlaze i stěnách stavby) již využívat k původnímu účelu, lze jimi snadno vést nové elektroinstalace a další rozvody.

Je-li nutné v objektu z pohledu jeho funkčnosti instalovat novější technologie, vždy by měly být reverzibilně vkládány do konstrukce stavby a starší technická řešení doplňovat. Neměly by je zcela nahrazovat.

Zásada respektování vývojové vrstevnatosti a celistvé interpretace stavebního díla

Oranžerie po stavební stránce nemívají většinou složitý stavební vývoj, o to dynamičtější býval vývoj doprovodných technologií, především topných systémů. Tedy stejně jako u předešlé zásady je důležité nerušit dochované pozůstatky jednotlivých vývojových fází stavby a její technologie. Pokud jim již nejde vrátit jejich původní funkci, je potřebné poskusit se dát jim nový smysl třeba formou zajímavého detailu v interiéru.

Zásada věrohodného ztvárnění (zachování charakteru)

I při adaptaci stavby pro jiné účely než je zimování rostlin by měla zůstat patrná, (přiznaná, připomenutá) původní funkce stavby. Mělo by být zachováno či obnoveno prosklení, neměly by být rušeny jednotlivé dílčí části stavby, které plnily specifické úkoly (obslužná chodba, domek s kotelnou aj.).

Má-li být stavba dále používána i k zimování rostlin, je při obnově nutno přísně dbát na funkčnost jednotlivých technologií. Tedy při přípravě projektu je nutné, aby byl členem projekčního týmu i odborník znalý zahradnické praxe.

Obr. 44: Ve velkém skleníku v Kroměříži zůstaly zachovány již nefunkční kanály původního teplovzdušného vytápění. Při obnově skleníku mohly být využity k umístění novodobých proků topného systému. Díky tomu mohly být odstraněny nevhledné registry ze stěn skleníku. (Foto L. Křesadlova, 2009 (nahore), A. Karban, 2014 (dole))

Zásada kontextuálního přístupu

Je velmi potřebné zvážit každý plánovaný zásah, který by mohl pozměnit vnější působení objektu oranžerie. Jak již bylo uvedeno v předcházejících textech, oranžerie zřídka kdy existují jako solitéry, odtržené od svého okolí. Nejčastěji bývají organickou součástí památek zahradního umění, mají svoji jasně danou kompoziční úlohu. Tím, že chátrají a zanikají, dochází k poškození také vlastních památek zahradního umění. Stejně tak mohou být památky zahradního umění či širší krajinné kompozice poškozeny v případě necitlivé obnovy stavby oranžerie. Oranžerie bývaly umísťovány jako dominanty pohledových os a jejich působivost byla často postavena na odrazu světla od jejich čelních prosklených ploch. Zrušení zasklení či změna proporcí zasklených ploch k nezaskleným může účinek dominanty zcela potlačit. Takto např. jako výrazná pohledová dominanta působí v podvečer při pohledu z města oranžerie v zahradě v Českém Krumlově. Slunce se odráží od kompletně prosklené čelní stěny a poutá pohledy. Bez tohoto efektu by se oranžerie stala jen nevýraznou tmavou plochou na horizontu. Podobně negativně může působit změna barevnosti fasád.

Příklad postupu úspěšné obnovy oranžerie v Lomnici – viz příloha 1.

Obr. 45: Možnosti zlepšení tepelně izolačních vlastností prosklených částí skleníku vložením novodobé konstrukce za původní okna stavby. (Foto L. Křesadlová, 2009)

Obr. 46: Již nefunkční expanzní nádoba pro teplovdnní kanálové topení byla zachována spolu se starými rozvody el. energie jako zajímavý doplněk interiéru obslužné chodby Palmového skleníku Květné zahrady v Kroměříži. (Foto J. Olšan, 2014)

3.4 Možnosti využití a prezentace oranžerí

Je nutné předeslat, že jakékoli využití, které výrazně a nereverzibilně nepoškozuje hmotnou podstatu objektu, je lepší než žádné, které vede k chátrání a zániku stavby. Vždy by mělo být upřednostněno takové využití, které umožní fyzické zachování maximálního množství dochovaných stavebních konstrukcí a součástí původních technologií, třeba i v nefunkčním stavu. Zároveň by mělo mít co nejmenší nároky na vkládání nových konstrukcí. V neposlední řadě by mělo využití důstojně navazovat na dřívější reprezentační funkce stavby tak, aby nebyly poškozovány nehmotné hodnoty objektu oranžerie.

Z pohledu památkové péče je nejvhodnějším způsobem využívání dobově věrná instalace, respektive obnova původních funkcí jak letního, tak zimního provozu. Většina staveb, která byla součástí kompozice zahradního či parkového areálu, bývala v zimním období využívána k zimování rostlin a v letním období ke konání společenských akcí. Společenské akce komornějšího charakteru se v některých stavbách mohly konat i v zimním období. Za tímto účelem byly zřizovány většinou centrálně umístěné reprezentační sály. V 19. století začaly být některé oranžerie prezentovány návštěvníkům i v zimním období ve formě zimních zahrad.

Informace o používaném dobovém sortimentu, způsobu jeho prezentace v letním, případně zimním období i údaje o letním využívání oranžerie lze získat především studiem archivních dokumentů, jako jsou inventáře, účetní záznamy a korespondence, týkající se provozu zahrady (často uloženo ve fondech tzv. velkostatků), korespondence majitelů

Obr. 47: Výstavní pavilony světoznámé galerie v drážďanském Zwingeru byly původně vybudovány za účelem zimování citrusů a letního konání okázalých slavností. (Foto L. Křesadlova, 2015)

a návštěvníků, deníky majitelů a návštěvníků, dobové průvodce, novinové články, dobová vyobrazení, fotografie apod. Existence a provoz oranžerie většinou výrazně zvyšovala atraktivitu celé zahrady pro návštěvníky. Jak ukazují úspěšné příklady z praxe, může to platit i v dnešní době.

Příklad: V Květné zahradě v Kroměříži zůstala zachována sbírka rostlin druhé poloviny 19. století, kdy byla také postavena dvojice současných skleníků (ve funkci oranžerie). Efektivní využívání obou staveb a kolekce rostlin nejen přispívá k atraktivnosti zahrady v letním období, ale výrazným způsobem zvyšuje návštěvnost zahrady v zimním období. Po celou dobu zimování rostlin jsou oba skleníky přístupné. Ve velkém skleníku jsou rostliny uspořádány dle dobových vyobrazení z počátku 20. století. Tato expozice umožňuje realizaci edukačních programů, zaměřených na představení příběhů z antické mytologie, vážících se k řadě pěstovaných rostlin, i další zajímavostí především o užitkových rostlinách z dalekých zemí. Programy jsou zaměřeny především na žáky MŠ a ZŠ. Dospělým návštěvníkům jsou pak určeny komentované prohlídky skleníků s podobným zaměřením.

Návštěvnicky velmi úspěšná je pravidelně pořádaná výstava kamélií. Celý měsíc březen je představována kolekce kvetoucích rostlin, vždy doplněná výstavními předměty vážícími se k určitému tématu. V rámci výstavy je velký zájem nejen o komentované prohlídky, ale také o nákup mladých rostlin kamélií a dalších jarních květin.

Obr. 48: Dobové vyobrazení instalace rostlin ve Velkém skleníku Kojetné zahrady v Kroměříži z počátku 20. století.

Obr. 49: Současný způsob prezentace Velkého skleníku Kojetné zahrady v Kroměříži v zimním období. (Foto L. Křesadlová, 2015)

V letním období jsou rostliny prezentovány formou ranžírunku a zapuštěné do ornamentálních letnickových záhonů v Čestném dvoře z poloviny 19. století. Citrusy stromkového tvaru jsou vystaveny v pravidelném rastru v tzv. Pomerančové zahradě. Oba skleníky se používají k pořádání kulturních akcí – koncertů, výstav a jako zázemí pro občerstvení návštěvníků zahrady.

*Obr. 50: Ve Velkém skleníku v Kojetné zahradě v Kroměříži jsou v zimním období pořádány edukační programy o rostlinách pro všechny věkové kategorie návštěvníků.
(Foto P. Hudec, 2015)*

Obr. 51: V letní období slouží Velký skleník k pořádání výstav, koncertů a provozu kavárny. (Foto L. Křesadlová 2014)

Obr. 52: Instalace jednoduché dřevěné podlahy umožňuje bezproblémový letní provoz velké oranžerie v Sanssouci. V zimě jsou zde umístěny rostliny. (Foto L. Křesadlová, 2009)

Za vhodné využití pro objekty oranžerií, které již neslouží k zimování rostlin, lze označit úpravu na výstavní prostory, obřadní síně a sály pro pořádání kulturních akcí. Tyto způsoby využívání se z větší části kryjí s funkcemi, které stavby oranžerií plnily v historii v letním období, kdy byly rostliny umístěny v kompozici zahrady. Zůstává tedy alespoň částečně zachováno jejich původní poslání.

V řadě zámeckých objektů jsou v současné době umístěny domovy důchodců a instituce pečující o osoby s různými druhy znevýhodnění, rehabilitační a ozdravná zařízení, hotely. Výrazně světlé prostory oranžerií se jeví jako vhodné prostředí pro relaxaci, cvičení a odpočinek. I pro tyto účely je lze většinou upravit bez nutnosti radikálních stavebních zásahů.

Další způsoby současného využívání oranžerií na našem území (pozitivní i negativní) jsou uvedeny v příloze 2.

*Obr. 53: Letní kavárna v oranžerii v Oranienbaum má svoji osobitou atmosféru.
(Foto L. Křesadlová, 2009)*

Závěr

Pěstování exotických rostlin bylo po poměrně dlouhé historické období fenoménem, který výrazně ovlivňoval kulturu vyšších vrstev společnosti. Svůj odraz našlo jak v mnoha uměleckých oborech, tak mělo pozitivní vliv na rozvoj některých technických oborů a technologií. Obecná ztráta povědomí o významu dané problematiky vede často k neúmyslnému ničení pozůstatků této lidské aktivity a následně k narušení autenticity řady historických areálů, nejčastěji památek zahradního umění.

Květná zahrada v Kroměříži je jednou z mála zahrad v republice, kde jsou rostliny v nádobách kontinuálně pěstovány a prezentovány veřejnosti po několik století. Díky projektu IOP se zde podařilo nejen vzorově obnovit dvě stavby pro jejich zimování, ale i doplnit sortiment pěstovaných rostlin. Kvalitní zázemí zde umožňuje prezentovat tento segment zahradní kultury návštěvníkům v nebyvalé vrstevnatosti a může sloužit jako velmi pozitivní příklad, jak památky zahradního umění zatraktivnit směrem k veřejnosti a zároveň zvýšit jejich autenticitu.

Vzhledem k tomu, že v naší literární produkci chybí komplexní publikace věnující se dané problematice, měla by se tato metodika stát důležitým podkladem a impulzem pro efektivnější využívání potenciálu, který památky zahradního umění v tomto směru nabízejí.

Seznam použité literatury

- Ahrendt, D. ed. 2004: Der Süden im Norden. Orangerie – ein fürstliches Vergnügen, Regensburg: Schnell + Steiner. ISBN 3-7954-1257-9.
- Arbeitskreis Historische Gärten und Forschungsgesellschaft Landschaftsentwicklung-Landschaftsbau 2006: Pflege historischer Gärten – Teil 1: Pflanzen und Vegetationsflächen, Bonn – Berlin. ISBN 3-934484-95-6.
- Bláha, J. – Jesenský, V. – Macek, P. – Razím, V. – Sommer, J. – Veselý, J. 2005: Operativní průzkum a dokumentace historických staveb, Odborné a metodické publikace, svazek 31, Praha: Národní památkový ústav Praha. ISBN 80-86516-18-0.
- Čechošková, Z. 2003: Odraz francouzské zahrady v zahradním umění v Čechách a na Moravě, Lednice: Zemědělská fakulta Mendelovy zemědělské univerzity v Brně, diplomová práce.
- Dobalová, S. 2009: Zahrady Rudolfa II. Jejich vznik a vývoj, Praha: Artefactum. ISBN 978-80-86890-25-8349
- Dobalová, S. 2012: Hesperidky na zámcích a v zahradách: Roudnice, Lnáře, Libochovice a Troja, in M. Mádl (ed.), Tencalla I – barokní nástěnná malba v českých zemích. Praha: Artefactum Ústav dějin umění AV ČR Praha, s. 195–226. ISBN 978-80-86890-41-8.
- Fabiánová, B. (ed.) 2002: Lednice na Moravě. Zámecký palmový skleník. Sborník příspěvků přednesených na mezinárodním semináři, pořádaném ve dnech 17.–19. června 2002 při příležitosti dokončení jeho památkové obnovy – Lednice na Moravě. Chateau palm house. Papers presented at an international seminar held on 17–19 June 2002 marking the completion of historical restoration, Brno: Státní památkový ústav. ISBN 80-85032-90-2;
- Fetterová, D. 2000–2004: Výzkum zámeckých oranžerií, skleníků a fíkoven na jižní Moravě. Úkol MK ČR Věda a výzkum, č. úkolu: 02 H 2071300, Brno: Státní památkový ústav, rukopis.
- Fetterová, D. 2002a: Historie oranžerií a fíkoven na jižní Moravě, in Fabiánová, B. ed., Lednice na Moravě. Zámecký palmový skleník. Sborník příspěvků přednesených na mezinárodním semináři, pořádaném ve dnech 17.–19. června 2002 při příležitosti dokončení jeho památkové obnovy – Lednice na Moravě. Chateau palm house. Papers presented at an international seminar held on 17–19 June 2002 marking the completion of historical restoration, Brno: Státní památkový ústav, s. 170–183. ISBN 80-85032-90-2.
- Fetterová, D. 2002 b: Průzkum oranžerií, skleníků a fíkoven, Zahrada-park-krajina, roč. XII., č. 3, s. 9–12. ISSN 1211-1678.
- Fetterová, D. 2007: Die Vielfalt der Orangerien in Tschechien, in Orangerien in Europa von fürstlichem Vormögen und gärtnerischer Kunst, ICOMOS, Hefte des deutschen Nationalkomitees XLIII, s. 35–37. ISBN 978-3 87490-683-8.
- Fetterová, D. 2008: Co děláme pro záchranu historických oranžerií? in Sborník Dny zahradní a krajinářské tvorby Člověk jako tvůrce a uživatel prostoru, 26.–28. listopadu 2008, Praha: Společnost pro zahradní a krajinářskou tvorbu, s. 43–47. ISBN 978-80-86950-05-1.
- Fetterová, D. 2010: Die Orangerie und Glashäuser des Abtes Gregor Mendel (1822–1884) im Augustinerklosters in Brünn, in Balsam, S. ed., Goldorangen Lorbeer und Palmen – Oran-

- geriekultur vom 16. bis 19. Jahrhundert. Schriftenreihe des Arbeitskreis Orangerien in Deutschland e. V., Band 6, Petersberg: M. Imhof, s. 171–175. ISBN 978-3-86568-226-0.
- Fetterová, D. 2011:* Was unternehmen wir zur Rettung der Orangerien in Tschechien?, in Nürnbergische Hesperidek und Orangerienkultur in Franken, Arbeitskreis Orangerien in Deutschland, e.V., Orangeriekultur, Bd. 7, Petersberg: Imhof, s. 214–221. ISSN 1617-884X, ISBN 978-3-86568-670-1.
- Fetterová, D. 2012:* Co děláme pro záchranu oranžerií?, in Historická zeleň regionu střední Čechy. Vývoj a úpravy formálních zahrad a krajiny 16.–18. století. Operační program vzdělávání pro konkurenceschopnost, Mělník: Vyšší odborná škola zahradnická, s. 37–40. ISBN 978-80-254-8251-3.
- Fetterová, D. 2013:* Orangerien und Glashäuser in Prag, in Orangeriekultur im Herzogtum Sachsen, Arbeitskreis Orangerien in Deutschland, e.V., Orangeriekultur, Bd. 8, s. 234–243. ISSN 1617-884X, ISBN 978-3-86568-710-4.
- Fetterová, D. 2014a:* Bestrebungen zur Rettung des Orangerienbäumens in Lomnice in Mähren, in Orangerienkultur in Österreich, Ungarn und Tschechien, Band 10, Berlin: Lukas Verlag, s. 133–139. ISSN 1617-884X, ISBN 978-3-86732-191-4.
- Fetterová, D. 2014 b:* Záchrana oranžerie v Lomnici u Tišnova, Zahrada-park-krajina, roč. XXIV, č. 4, s. 22–26. ISSN 1211-1678.
- Fetterová, D. – Staňková, E. 2002:* Lomnice u Tišnova, in Průzkum oranžerií, skleníků a fíkoven v zámeckých zahradách a parcích. III. etapa, Výzkumný úkol MK ČR, Brno: Státní památkový ústav, nepublikováno, s. 4–29.
- Girsa, V. – Holeček, J. – Jerie, P. – Mlichoinová, D. 2004:* Předprojektová příprava a projektová dokumentace v procesu péče o stavební památky, Odborné a metodické publikace, svazek 27, Praha: Národní památkový ústav, ústřední pracoviště. ISSN 1210-5538. ISBN 80-8623436-3, s. 15–17.
- Girsa, V. – Holeček, J. et al. 2008:* Projektová obnova stavebních památek, Praha: Národní památkový ústav, ústřední pracoviště. ISBN 978-80-87104-34-7.
- Gröschel, C. ed. 2001:* Wo die Zitronen blühen. Orangerien – Historische Arbeitsgeräte, Kunst und Kunsthandwerk, Berlin: Stiftung Preussische Schlösser und Gärten Berlin-Brandenburg.
- Hansmann, W. 1985:* Parterres: Entwicklung, Typen, Elemente in Gartendenkmalpflege, Stuttgart: Eugen Umer. ISBN 3-8001-5046-8.
- Hobhouse, P. 1999:* Illustrierte Geschichte der Gartenpflanzen, Wien: Scherz. ISBN 3-502-15315-9.
- Huxley, A. 1978:* An Illustrated History of Gardening, London, Paddington Press Ltd. ISBN 0-7092-0322-5.
- Kawollek, W. 1995:* Kübelpflanzen, Stuttgart: Ulmer. ISBN 3-8001-6571-6.
- Konečný, M.A. kol. 2007:* Lomnice, Lomnice. ISBN 80-7323-140-9.
- Krejčířík, P. 2002a:* Památková obnova palmového skleníku, in Fabiánová, B. ed., Lednice na Moravě. Zámecký palmový skleník. Sborník příspěvků přednesených na mezinárodním semináři, pořádaném ve dnech 17.–19. června 2002 při příležitosti dokončení jeho památkové obnovy – Lednice na Moravě. Chateau palm house. Papers presented at an international seminar held on 17–19 June 2002 marking the completion of historical restoration, Brno: Státní památkový ústav, s. 42–53. ISBN 80-85032-90-2.

- Krejčířík, P. 2002 b:* Pěstování subtropických rostlin v historických objektech, in Černý, Z. – Černá, H. edd., *Městské lesy. Sborník vybraných přednášek ze semináře konaného v Luhačovicích v roce 2002 v rámci Dnů zahradní a krajinářské tvorby*, Praha: Společnost pro zahradní a krajinářskou tvorbu, s. 71–73. ISBN 80-902910-2-3.
- Křesadlová, L. 2002:* Použití rostlin v českých a moravských renesančních zahradách, Lednice: Zahradnická fakulta Mendelovy zemědělské a lesnické univerzity v Brně, diplomová práce.
- Křesadlová, L. 2006a:* Pěstování subtropických a tropických rostlin v Lednicko-valtickém areálu, *Historické zahrady Kroměříž 2006*, Kroměříž, s. 48–52. ISBN 80-86802-07-8.
- Křesadlová, L. 2006 b:* Použití rostlin a zahradnická praxe v jednotlivých etapách vývoje zahradního umění na panstvích knížecího rodu Liechtensteinů, analýza a interpretace archivních materiálů, Lednice: Zahradnická fakulta Mendelovy zemědělské a lesnické univerzity v Brně, disertační práce.
- Křesadlová, L. 2005:* Historie pěstování subtropických a tropických rostlin v Lednicko-valtickém areálu, in Kliment, M. – Pariláková, K. edd., *Zahradná a krajinná architektúra, III. medzinárodná vedecká konferencia*, Nitra: Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre, s. 293–298. ISBN 80-8069-585-7.
- Křesadlová, L. – Vilím, S. 2004:* Exotické rostliny v nádobách, Brno: Computer Press. ISBN 80-251-0243-2.
- Ksandr, K. 2002:* Výsledek stavebně-historického průzkumu a koncepce památkové obnovy současné stavby zámeckého skleníku v Lednici, in Fabiánová, B. ed., *Lednice na Moravě. Zámecký palmový skleník. Sborník příspěvků přednesených na mezinárodním semináři, pořádaném ve dnech 17.–19. června 2002 při příležitosti dokončení jeho památkové obnovy – Lednice na Moravě. Chateau palm house. Papers presented at an international seminar held on 17–19 June 2002 marking the completion of historical restoration*, Brno: Státní památkový ústav, s. 64–85. ISBN 80-85032-90-2.
- Macek, P. 1997:* Standardní nedestruktivní stavebně-historický průzkum, *Odborné a metodické publikace, svazek 14, příloha časopisu Zprávy památkové péče, roč. 57*, Praha: Státní ústav památkové péče. ISSN 1210-5538. ISBN 80-902305-3-9.
- Novák, Z. 2002:* Skleník v historickém kontextu, in Fabiánová, B. ed., *Lednice na Moravě. Zámecký palmový skleník. Sborník příspěvků přednesených na mezinárodním semináři, pořádaném ve dnech 17.–19. června 2002 při příležitosti dokončení jeho památkové obnovy – Lednice na Moravě. Chateau palm house. Papers presented at an international seminar held on 17–19 June 2002 marking the completion of historical restoration*, Brno: Státní památkový ústav, s. 6–16. ISBN 80-85032-90-2.
- Novák, Z. 2004:* Od rozmarýnu k orchidejím-zimní zahrada zámku, in Kordiovský, E. ed., *Městečko Lednice, Knižnice Jižní Moravy sv. 34*. Brno: Muzejní vlastivědná společnost, s. 400–406, ISBN 80-7275-055-0
- Novotná, D. 2011:* Náleзовá zpráva průzkumná před zahájením stavebního zabezpečení a obnova stavby a dokumentace během obnovy, Lomnice, Brno: Národní památkový ústav územní odborné pracoviště, rukopis.
- Nožička, J. 1965:* Přehled vývoje okrasného zahradnictví a sadovnictví v českých zemích, *Vědecká práce čs. zemědělského muzea*, Praha.

- Schirarend, C. – Heilmeyer, M. 1996:* Die goldenen Äpfel – Wissenswertes rund um die Zitrusfrüchte, Berlin: G+H Verlag. ISBN 3-926579-05-6.
- Vaněk, J. 1949:* Zahradnické květinářství, Chrudim: Nakladatelství zahradnické literatury.
- Veselý, J. 2014:* Měřická dokumentace historických staveb pro průzkum v památkové péči, Odborné a metodické publikace, sv. 49, Praha: Národní památkový ústav. ISBN 978-80-86546-79-0.
- Volckamer, J. Ch. 1708:* Nürnbergisches Hesperides oder gründliche Beschreibung der edlen Citronat, Citronen – und Pomeranzen – Früchte, wie solche in selbiger und benachbarten Gegend..., Nürnberg.
- Wimmer, C. W. 2001:* Bäume und Sträucher in historischen Gärten, Dresden: Verlag der Kunst. ISBN 90-5705-148-6.
- Wimmer, A. W. 2012:* Hippe, Krail und Rasenpatsche zur Geschichte der Gartengeräte, Verlag und Weimar: Datenbank für Geisteswissenschaften. ISBN 978-3-89739-722-4.

Seznam publikací, které předcházely metodice

Křesadlová, L. 2002: Použití rostlin v českých a moravských renesančních zahradách, Lednice: Zahradnická fakulta Mendelovy zemědělské a lesnické univerzity v Brně, diplomová práce.

Křesadlová, L. 2005: Historie pěstování subtropických a tropických rostlin v Lednicko-valtickém areálu, in Kliment, M. – Pariláková, K. edd., Zahradná a krajinná architektúra, III. medzinárodná vedecká konferencia, Nitra: Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre, s. 293–298. ISBN 80-8069-585-7.

Křesadlová, L. 2006: Použití rostlin a zahradnická praxe v jednotlivých etapách vývoje zahradního umění na panstvích knížecího rodu Liechtensteinů, analýza a interpretace archivních materiálů, Lednice: Zahradnická fakulta Mendelovy zemědělské a lesnické univerzity v Brně, disertační práce.

Přílohy

Příloha 1 – Možnost obnovy havarijní oranžerie na příkladu zahradního objektu v Lomnici u Tišnova (Ing. Dagmar Fetterová)

Postup záchrany

Oranžerie v Lomnici byla objevena v roce 2005 zcela náhodně specialistkou na památky zahradního umění NPÚ, ÚOP v Brně. Zchátralý objekt nebyl kulturní památkou, ale byl součástí městské památkové zóny Lomnice. První kontakty s tehdejším majitelem Bohumilem Čepičkou nebyly úspěšné, o možnosti havarijní stavbu zachránit se v delším časovém odstupu podařilo přesvědčit až nové majitele. Odborní pracovníci NPÚ, ÚOP v Brně zpracovali stavebněhistorický průzkum stavby, proveden byl rovněž dendrochronologický průzkum a fotodokumentace stávajícího stavu.

Dne 5. 6. 2009 byla podána žádost o prohlášení oranžerie s hrncírnou a pecí za kulturní památku na MK ČR. Po fyzickém posouzení žádosti na místě samém a dalším procesním postupem na MK ČR byla oranžerie s hrncírnou a pecí dne 21. 7. 2010 zapsána do Ústředního seznamu kulturních památek.

Obr. 54: Stav oranžerie před započatím obnovy. (Foto D. Fetterová 2009)

Obr. 55: Obnova čelní prosklené stěny a stropu. (Foto D. Fetterová, 2011)

Následně proběhl archeologický průzkum firmou ARCHAIA Brno, o. p. s., při kterém byly odkryty základy historické pece, zbudované z cihel původní Serényiovské zámecké cihelny (značení cihel HL – Herrschaft Lomnitz).

Pro havarijní stav památky byla stavba zapsána na Seznam ohrožených kulturních památek.

Projektovou dokumentaci na obnovu stavby zpracovala firma STABIL, s. r. o. v Brně (Ing. Petr Daniel a Ing. Andrea Guziorová).

Dne 30. ledna 2011 podaly majitelky žádost o finanční podporu na záchranu objektu z Havarijního programu MK ČR. MK ČR potvrdilo majitelkám přiznání dotace, a mohla být zahájena etapovitá záchrana kulturní památky. Trvala celkem čtyři roky od 1. 10. 2011 do 13. 8. 2014, kdy byla záchrana dokončena.

Obnovu realizovala firma MOLAT, s. r. o. z Velkých Opatovic.

V oranžerii byla provedena výměna shnilých a dřevomorkou napadených trámů, výměna střešní krytiny, zasklena přední dřevěná stěna, zhotoveny dveře, provedeny vnitřní omítky a klempířské prvky. V hrncírně a peci došlo rovněž k výměně dřevěné střešní vazby, krytiny, zhotovení dveří a klempířských prvků. Poslední prací bylo přezdění přední stěny pecního prostoru a dokončení vnějších omítek.

Práce byly financovány z Havarijního fondu MK ČR v celkové výši 827 000 Kč, podíl městyse Lomnice, sponzorů a majitelů činil 233 103 Kč.

Obr. 56: Expozice v obnovené oranžerii. (Foto L. Křesadlova, 2014)

Historie objektu

Původní lomnická oranžerie v zámeckém zahradnictví, situovaném pod opěrnou zdí nedaleko zámku, byla zřejmě postavena v roce 1777 za Serényiů. Mezi archivně zjištěnými rostlinami je mimo jiné 100 různých exemplářů citroníků a pomerančovníků v nádobách, které pravděpodobně sloužily především k produkci plodů. V průběhu času byla oranžerie několikrát přestavována. Před její čelní stranou stála ještě jedna menší stavba pro pěstování rostlin, která však byla zbourána a na jejím místě byla v polovině 20. století vybudována pařeniště. Z archivních podkladů také víme, že se v areálu vyskytovala ananasovna, kaméliovna, fíkovna, růžovna a skleníky na pěstování muškátů. Součástí provozu oranžerie byla také hrnčírna a pec. Podobné uspořádání a využití těchto staveb v zahradnictví není u nás dosud známé, jedná se tedy o unikátní spojení.

Nové využití stavby

Průzkum oranžerie a přilehlé hrnčírny přinesl unikátní objev. Na půdě objektu se dochovaly zbytky původních výrobků hrnčírny. Byly jimi fragmenty unikátní kolekce záhonových lemvek, které se v zahradní kultuře využívaly v 19. století pro ohraničení květinových záhonů. Potom, co se tyto lemvy přestaly ve 20. století v zahradách využívat, většina

Obr. 57: Lomnická oranžerie v kontextu zástavby městské památkové zóny. (Foto D. Fetterová, 2014)

z nich byla zničena, a proto se jich do dnešních dnů zachovalo relativně málo. Z tohoto pohledu lze lomnický soubor 11 typů zahradních lemavek, které byly slepeny z nalezených hromad střepů, a 3 sádrových forem na výrobu lemavek označit za unikátní i ve středoevropském měřítku. Následně byl ještě objeven i třecí mlýn na zpracování hlíny. V návaznosti na nálezy byl proveden výzkum používání lemavek v dějinách zahradního umění a ověřování jejich výskytu (dochování) v dalších památkách zahradního umění v České republice i za hranicemi. Toto úsilí vyústilo v myšlenku zřídit v obnovované oranžerii expozici věnovanou právě lemavkám a jejich významu v zahradní kultuře.

Dne 13. 9. 2014 byla v rámci oslav Dnů evropského dědictví slavnostně otevřena v zachráněné oranžerii v Lomnici výstavní expozice. Na čtveřici textových panelů a prostřednictvím vystavených originálů lemavek z Lomnice i dalších objektů mohou návštěvníci obdivovat zručnost a důvtip našich předků. Existence oranžerie a v rámci naší republiky unikátní expozice přivádí do Lomnice další návštěvníky z řad turistů a přivádí majitelům obchodního zahradnictví, kde oranžerie stojí, další zákazníky.

Příloha 2 – Jednotlivé příklady využití oranžerií, skleníků a fíkoven na území České republiky (Ing. Dagmar Fetterová)

Úvod

Původním posláním oranžerií bylo zimování rostlin (citrusy, palmy, vavříny aj.). Postupným dovozem cizokrajných plodů ztrácely svůj význam a byly buď zbourány (např. v Židlochovicích), nebo je zničily i zhoubné požáry (např. Mikulov). V současné době najdeme takové, které slouží původnímu zahradnickému záměru (např. Rájec nad Svitavou), sloužící pro kombinované účely – pěstební a kulturní (např. Lysice), výhradně pro kulturní využití (např. Boskovice), pro kombinované využití (např. Dolní Životice), stavby bez využití (např. Kravsko), využívané jako vinárna (např. Slezské Rudoltice), využívaná jako zoo-koutek (Kroměříž – Podzámecká zahrada), přebudované na byty (např. Litultovice), přebudované na kanceláře (Židlochovice) a sloužící pro jiné aktivity (např. Střílky).

Jsou stavby, které právě procházejí obnovnými zásahy, jiné na obnovu čekají. Potěšující je, že v posledních letech došlo k obnovám několika významných oranžerií, které už byly téměř zničené (např. Raduň, Radkov-Dubová, Chlumeč nad Cidlinou – Karlova Koruna, Břevnov, Sychrov, Veltrusy, Lomnice a další). V jiných případech došlo k zásadní rekonstrukci oranžerie s úplně jiným posláním (např. Český Rudolec).

Novými objevy zahradních staveb, které byly u nás na ústupu a v pozadí zájmu společnosti, zapojením majitelů i státních složek do složitého obnovného procesu, byla iniciována renesance těchto staveb.

Fíkoven se u nás zachovalo jen několik. V **Lysicích** v zámeckém zahradnictví stojí za budovou oranžerie a skleníky unikátní a zřejmě jediná stavba tohoto druhu v Evropě, která byla postavena na místě starší, zřejmě celodřevěné fíkovny, před rokem 1826. Je to stavba

Obr. 58: Bývalá fíkova v Kopidlně. (Foto L. Křesadlova, 2009)

Obr. 59: Obnovená fíkowna v Praze na Pražském hradě.
(Foto D. Fetterová, 2006)

s pohyblivou střechou, odsunovatelnou po kolejničích do svahu. Výdřevy v přední stěně stavby bývaly na léto odstraněny a střecha odsunutá mimo stavbu dovolovala pronikání deště a slunečního svitu na zde zřejmě ve volné zemině rostoucí fíkovníky (smokvoně). Na zimu se stavba zateplovala slámou a rohožemi, za krutých mrazů se mohlo přitápnět.

Další fíkovna je v **Kopidlňě**, v zadní části zámeckého parku na ploše zahradnictví. Tato stavba byla přebudována a slouží pro skladování suchých rostlin a pro vyhotovení květinových vazeb.

Obnovená fíkovna v **Královské zahradě** na Pražském hradě, pod letohrádkem královny Anny (Belvedér), slouží pro pěstování fíkovníků pod širým nebem, bez zastřešení na zimu.

Jedna ze zajímavých rozebíratelných fíkoven s posunovatelnou střechou byla v **Dobříši**. Nebyla však využívána, a tak byla v roce 1965 odstraněna dřevěná konstrukce a později zbořena i budova.

Ananasovny měly rovněž v historii zahradních staveb důležité místo. Ananasy však vyžadovaly hojnost tepla a stálé péče, takže se od jejich pěstování upouštělo. I zde k tomu došlo v souvislosti s dovozem cizokrajných plodů. Jedinou zachovanou ananasovnu nalezneme v zámeckém zahradnictví v **Českém Krumlově**, ani zde se však ananasy již nepěstují. Stavba je využívána i nadále, ale pro pěstování jiných rostlin. Další ananasovna

Obr. 60: Oranžerie a ananasovna v zámecké zahradě v Lysicích. (Foto D. Fetterová, 2010)

je v **Lysicích** pod oranžerií a je rovněž využívána pro pěstování jiného sortimentu rostlin. Historicky doložená ananasovna byla i v Rájci nad Svitavou a v jiných objektech.

V bývalých zámeckých zahradnictvích se vyskytovaly rovněž skleníky pro pěstování **ovinné révy** (např. skleníků v Jevišovicích v bývalém zámeckém zahradnictví, nyní v soukromém vlastnictví).

Jednotlivé příklady využití oranžerií

Stauby využívané pro zahradnické účely a jako sbírkové

Příkladem bývalé oranžerie, dnes zimní zahrady, která po celkové obnově slouží pro veřejnost a jako výukové a studijní prostory pro studenty Zahradnické fakulty v Lednici MZLU, je unikátní a jedinečná stavba Palmového skleníku v **Lednici**. Granátová jablka a pomerančovníky se zde pěstovaly již od roku 1653. V roce 1655 byla zdejší oranžerie vystavěna podle vzoru arcibiskupských oranžerií v Salcburku. Zejména citrusovité rostliny byly letněny před zámekem. Oranžerie po různých opravách stála na místě dnešního skleníku do roku 1842. Plány na výstavbu nového skleníku jsou z let 1843–46. V roce 1848 procházka rozkvetlým skleníkem zcela jistě připomínala rajskou zahradu. Dalšími úpravami interiéru a rekonstrukcemi během let došlo k rozsáhlé obnově v roce 1996–2002. Projektovou dokumentaci na interiérové uspořádání rostlin vyhotovili Kamila a Přemysl Krejčířikovi. Nachází se zde jedinečná sbírka rostlin uspořádaná tak, aby stále bylo možné pozorovat zajímavá květenství a také historické druhy rostlin.

I když skleník ve **Slaukově** byl prohlášen za kulturní památku, zatím nedošlo k jeho obnově. Větší část slouží jako sbírkový skleník, v menším skleníku se pěstují rostliny pro potřeby zámeckého parku.

Palmový skleník z roku 1887 v **Buchlovicích** je využíván pro zimování velkých deko-račních rostlin (palmy, kamélie, vavříny aj.). Další pěstební skleníky byly přebudovány za účelem pěstování a množení jedinečného sortimentu fuchsii, největšího u nás. Zakladatelem sbírek byl Ing. Pavel Vlášek.

V **Telči** je obnovená klasicistní oranžerie využívána zahradnickým způsobem.

Obr. 61: Obnovená oranžerie v Telči. (Foto L. Křesadlová, 2008)

V **Dobříši** je rozměrná oranžerie po několikaleté nákladné obnově opět zahradnický využívána. V menších sklenicích v zámecké zahradě se pěstují rostliny pro vlastní potřebu. Dříve stály skleníky na rychlení ovoce, zeleniny a květin u zdi hlavní silnice v místě současné polikliniky. Fíkovna byla postavena v roce 1766 a stála na konci zahrady vedle staré lékárny. Dlouhá byla 32 m, široká 9 m, vysoká 6 m, opatřená pojízdnou třídlínou šindelovou střechou. V roce 1966 byla přestavěna na prodejnu ovoce a zeleniny, nakonec byly skleníky i fíkovny zrušeny pro výstavbu nového zdravotního střediska.

Oranžerie ve **Velkých Losinách** je využívána pro zahradnické účely i zimování rostlin.

Původní novogotický skleník hrabat Razumovských v **Radkouš-Dubové** byl v roce 2012 obnoven soukromou majitelkou Ing. Miladou Toškovou a je zahradnický využíván.

Ve **Velkých Heralticích** byla oranžerie vybudována na počátku 19. století a byla pověstná pěstováním 2–4 m vysokých citroníků a pomerančovníků. Byla obnovena v 90. le-

Obr. 62: Novogotický skleník v Radkově-Dubové. (Foto D. Fetterová, 2012)

tech 20. století a je využívána zahradnickým způsobem. Slouží i pro výuku žáků střední zahradnické školy.

Oranžerie v zámeckém areálu v **Liblicích**, jehož správcem je Akademie věd ČR, slouží po obnově k zahradnickým účelům.

Obr. 63: Oranžerie v Liblicích se dvěma obslužnými domky. (Foto L. Křesadlova, 2014)

Na terase nad Růžovou zahradou v areálu zámeckého objektu na **Konopišti** byly obnoveny skleníky pro teplomilné rostliny. Byly zde postaveny začátkem 20. století. Rozměrný skleníkový komplex slouží jako prostor pro umístění a pěstování rozmanitých druhů rostlin, které jsou zejména v letním období zájmem četných návštěvníků.

Palmový skleník s menšími pěstebními skleníky v klášterním premonstrátském areálu **Teplá** nedaleko Mariánských Lázní slouží k pěstování zeleniny, květin i bylin. Byl vybudován spolu s domem zahradníka zřejmě v roce 1902, kdy byl založen krajinářský park s rybníkem, pěšinkami a květinovými záhony. Železná konstrukce skleníku pochází od Schotta z Vratislavi a stavba byla dokončena v roce 1907.

Patrně v roce 1924 byl postaven nový skleník v zámeckém zahradnictví **Kozel**. Je v něm umístěna sbírka rostlin a slouží rovněž k jejich pěstování.

Stauby využívané pro kombinované účely – pěstební, kulturní, vzdělávací, propagační

Ve **Valticích** jeden zrekonstruovaný skleník slouží k pěstování rostlin pro vlastní výsadbu v zámeckém parku. Další skleník je využíván pro pěstování bylinek a jejich prodej a je vyčleněn pro potřeby Bylinkové zahrady Tíree Chmelar. Bylinková zahrada vznikla na místě původní zásobní zahrady podle vítězného návrhu studentů Zahradnické fakulty v Lednici MZLU – Adam Baroš, Jakub Finger, Mirka Svorová – pod vedením manželů Krejčířkových z roku 2004. Práce probíhaly etapovitě 6 let vzhledem k finanční náročnosti a Bylinková zahrada Tíree Chmelar byla slavnostně otevřena byla v roce 2011. Jediněčná zahrada z více než 300 druhů bylin je zařazena do projektu Přírodní zahrada bez hranic.

V zrekonstruované oranžerii v **Lysicích** (obnova proběhla v letech 1995–2000) roste několik starých exemplářů kamélií a mnoho dalších dekoračních rostlin, které každoročně lákají návštěvníky v předjarním období, zejména právě na bohaté květenství kamélií. Původní oranžerie byla v roce 1885 nahrazena novým jednostranným skleníkem se železnou konstrukcí. V dalších sklenících se množí letničky pro vlastní výsadby v zámecké zahradě. V létě jsou interiéry oranžerie doplněny vhodnými exponáty (např. historický zahradní nábytek, terakota, historické nářadí a náčiní aj.) a o historii oranžerií informují zde umístěné panely. Oranžerie tak spolu se zámeckou zahradou tvoří zajímavý prohlídkový okruh pro četné návštěvníky.

V nedalekém **Rájci nad Svitavou** je v zámeckých sklenících umístěna jedinečná sbírka sortimentu kamélií, získaná v 70. letech 20. století po ukončení výzkumného úkolu ve Výzkumném ústavu okrasného zahradnictví v Půhoncích u Prahy. Každoročně zde probíhají v rámci výstav kamélií na zámku dny otevřených dveří, kdy si návštěvníci mohou prohlédnout prostory skleníků a zakoupit zde napěstované kamélie. Na místě levého pěstebního skleníku bývala zdobná oranžerie, ale byla přebudována v polovině minulého století na produkční skleník.

Ve dvou reprezentačních zámeckých oranžeriích v **Miloticích** u Kyjova jsou v období vegetačního klidu zimovány dekorační rostliny, přes léto umístěné na zámeckém nádvoří anebo v zámku. V létě jsou uvolněné prostory oranžerií využívány pro kulturní účely.

V **Kroměříži v Květné zahradě** slouží oba skleníky, po komplexní obnově v roce 2014, k zimování dekoračních rostlin, v předjaří zde bývá výstava kamélií, v létě se zde konají výstavy, koncerty, divadelní vystoupení aj.

Obr. 64: Exteriér a interiér jedné z dvojice oranžerií v zámecké zahradě v Miloticích. (Foto L. Křesadloá, 2014)

Obr. 65: Obnovená oranžerie o Raduni. (Foto L. Křesadlová, 2012)

V **Raduni** je přes zimu prostor oranžerie zaplněn rostlinami, které přes léto zdobí zahradu oranžerie i zámecký park zejména v okolí zámku. V létě se v oranžerii pořádají výstavy a kulturní vystoupení, stejně jako na parteru před oranžerií. Již několik let lákají četné návštěvníky komorní koncerty a jednou z nejúspěšnějších akcí je tradiční Zámecký čaj o páté. Příkladný je přístup zdejší kastelánky PhDr. Evy Kolářové, který vedl k záchráně havarijní stavby oranžerie. Z historie lze uvést, že elegantní klasicistní oranžerie z roku 1825 měla vstupní halu a dva síňové skleníky. Zákoutí raduňské květné zahrady s oranžerií bylo ještě v první třetině 20. století magnetem exkluzivních společenských událostí. Na parteru byly kdysi letněny citrusové rostliny, vavříny a palmy, rozkvétaly zde mnohé domácí i cizokrajné květiny k dekoraci zámeckých salónů, také byliny a vybraná zelenina pro panskou tabuli.

V roce 2014 byla obnovena klasicistní oranžerie v zámeckém parku **Veltrusy**. Podle dostupných pramenů vznikla v roce 1854 přestavbou staré barokní fíkovny, návrh přestavby je připisován architektu Jöndlovi. Dne 3. 5. 2014 byla obnovená oranžerie slavnostně otevřena expozicí s názvem Zámecká oranžerie – Palác pro zlatá jablka. Přes letní návštěvnickou sezonu v roce 2014 zde byla expozice o životě včel. V zimě slouží pro zimování dekoračních rostlin.

V **Libochovicích** je oranžerie využívána pro zimování dekoračních rostlin, v létě k pořádání různých výstav. Příléhající pěstební skleníky jsou zahradnický využívány.

Obr. 66: Klasicistní oranžerie v Boskovicích. (Foto D. Fetterová, 2011)

Stabby sloužící pro kulturní využití

Klasicistní oranžerie v **Boskovicích** z roku 1829 prošla obnovou v roce 1999. Od té doby je celoročně využívána pro různé kulturní a společenské akce. Menší skleník ve **Svitávce** byl obnoven městysem Svitávka a slouží jako kulturní zázemí pro děti a mládež.

V nedávno obnovené klasicistní oranžerii v **Čechách pod Kosířem**, projektované pražským architektem Ignácem Ullmannem (postavena 1852–1853, výzdobu fasády navrhl Josef Mánes), jsou v létě pořádána kulturní vystoupení. Přes zimu není zatím využívána. Správcem je Muzeum v Olomouci.

Zámecká oranžerie v **Loučeni** je situována v zámeckém parku. Dříve byla proslulá pěstováním kamélií. V současné době po rekonstrukci slouží k pořádání kulturních a společenských akcí.

Střecha klasicistní oranžerie na **Konopišti** vytvořila tzv. Jižní terasu před průčelím zámku. V oranžerii je umístěna unikátní expozice svatojiřské sbírky někdejšího následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este.

Oranžerie v **Sychrově**, umístěná v zámeckém parku v pohledové ose zámku, slouží po obnově v letním období k pořádání kulturních akcí a také jako restaurační zařízení. V suterénu probíhají kulturní vystoupení.

Empírová oranžerie v **Lázních Bělohrad** byla v roce 1959 přebudována na Památník Karla Václava Raise.

V zámeckém parku Karlova Koruna v **Chlumci nad Cidlinou** se v partiích pod zámkem nachází oranžerie, která byla několik let zakryta plachtou, aby nedošlo k její úplné zkáze. Nyní po obnově slouží jako slavnostní obřadní síň, ale má i jiné kulturní využití, pro které byla obnova oranžerie koncipována.

Obr. 67: Empirická oranžerie v Lázních Bělohrad. (Foto D. Fetterovou, 2009)

Obr. 68: Oranžerie pod zámekem Karlova Koruna v Chlumu nad Cidlinou. (Foto L. Křesadlová, 2009)

Staoby přebudované na byty

Nevyužívaná a havarijní oranžerie **Luka nad Jihlavou** v bývalém zámeckém zahradnictví byla přebudována na byty.

Vnější fasáda oranžerie **Litultvoicích**, rytmizovaná pilastry, dnes již jen dává tušit své původní poslání. Zaslepení oken již souvisí s druhotnou úpravou vnitřních prostor k bytovým účelům.

Oranžerie v **Albrechticích-Hynčicích** byla vybudována v roce 1885. Do roku 1966 byl objekt udržován, ale pak byl znehodnocen přestavbou na bytové jednotky. V současné době je neobydlen a nabízen k prodeji.

Bývalá rozměrná oranžerie ve **Vranči u hradu Bítova** stále stojí, ale je uvnitř přebudována, slouží pro bydlení a účely soukromého majitele.

Bývalá zámecká oranžerie v **Židlochovicích** byla přebudována na kanceláře pracovníků Lesů ČR. Pouze její zadní strana připomíná její někdejší funkci.

Staoby využívané jako tělocvična a sportovní zázemí

Oranžerie v **Kyjovicích** vznikla v okrajové části parku kolem roku 1833 za tehdejších majitelů Stolbergů. Byla součástí zahradnictví a svému původnímu účelu sloužila až do poválečné doby. Pak byla využívána jako tělocvična. Stavba byla navržena k prohlášení za kulturní památku, návrh však nebyl přijat a majitel oranžerie v roce 2014 zboural.

Klasicistní oranžerie v **Šilheřovicích** je situována pod zámek u Podzámeckého rybníka. Vznik stavby je datován po polovině 19. století. Oranžerie je udržována a slouží hráčům golfu jako klubovna, šatna a kanceláře.

Zámecký areál v **Krausku** nedaleko Znojma vlastní soukromá osoba, která již léta objekt nevyužívá ani neinvestuje do údržby. Bývalá zámecká oranžerie byla nejdříve přebudována v kuželnu a posléze sloužila jako kinosál. Zájem o promítání filmů však nástupem televize upadal. Nový majitel nechal zpracovat projekt využití areálu a plánuje v prostorách oranžerie vybudování lázni a relaxačního zázemí. Zatím k žádným změnám nedošlo.

Staoby sloužící pro jiné využití

V **Jablonném v Podještědí** u zámku Nový Falkenburk, ve kterém sídlí Dětský domov, leží v závěru zámeckého parku pozoruhodná oranžerie vzlněného půdorysu z roku 1760. Je označována jako „opozdilý projev dynamického baroka“. Rekonstrukce proběhla v roce 2001 a slouží dnes jako sociální zázemí a ubytovací a rehabilitační prostory pro jeho potřeby.

Velkorysá rekonstrukce oranžerie v **Dolních Životicích** byla provedena v roce 2000 podle projektu Ing. arch. P. Šmardy. Je však špatně větratelná, a tudíž ji nelze používat pro pěstování rostlin. V zadní části jsou dílny a byt pro obyvatele Ústavu sociální péče pro dospělé. Je užívána i pro sportovní vyžití klientů Ústavu a jako relaxační centrum.

V **Trhanově** byla nová oranžerie postavena v roce 1861 na severním okraji zámecké zahrady. Pod stavbou jsou rozsáhlé sklepní prostory, dnes využitě jako restaurace. V letech 2002–2010 byla oranžerie obnovena a slouží soukromým majitelům jako sbírka starožitných předmětů.

Obr. 69: Oranžerie v Dolních Žitovicích. (Foto L. Křesadlová, 2009)

V klášterní zahradě v **Praze-Břevnově** slouží obnovená oranžerie (která již byla v torzálním stavu) jako ateliér architektonické kanceláře a druhá její polovina je v létě využívána pro kulturní a společenské účely.

Ve **Střílkách** oranžerie slouží pro meditační aktivity Společnosti Nadace žijoucí světlo Maháprabhudíp satsang.

Obr. 70: Oranžerie v zámecké zahradě ve Střílkách. (Foto D. Fetterová, 2009)

Soukromí majitelé **Nouých Hradů (u Litomyšle)** postupně obnovují zakoupený zámecký areál včetně všech hospodářských budov. Vzhledem k absenci oranžerie vybudovali novou, která v létě slouží jako galerie anglických klobouků, v zimě jsou v ní zimovány dekorační rostliny.

V zámeckém parku **Bludov** je nedaleko zámku situována oranžerie, která byla postavena v letech 1817–1822 jako přízemní budova se sedlovou střechou. Několik let nebyla využívána a chátrala. Až po převedení do správy obce Bludov a díky intervenci památkáře Ing. Jozefa Lašáka, který se oranžerieri zabýval v olomouckém regionu, byla tato havarijní stavba obnovena. Slouží jako reprezentační prodejna květin, semen a zahradnických potřeb, ale je možné si zde vybrat i dřeviny umístěné na venkovní ploše zahradnictví. Oranžerie zde tedy slouží pro pěstování rostlin a zároveň je i prodejním a výstavním objektem. Konají se zde i vánoční trhy.

Zámecký objekt v **Budišovicích** náleží Domovu pro seniory. Oranžerie byla využívána jako skladovací prostor.

Před několika lety došlo k rekonstrukci drobnější oranžerijní stavby v **Karlově Studánce**, která neměla žádné využití. V současné době slouží jako cukrárna-kavárna.

V 18. století byly **Slezské Rudoltice** nazývány Slezské Versailles pro nevsední nádheru zámeckého krajinářského parku. Byla zde umělá skála se zříceninou gotického hradu, čínský chrám, indická pagoda, byzantská kaple Božího hrobu, mešita, poustevna, tajuplné chodby, jeskyně umělých rudných dolů, miniaturní město, arkadijská zahrada a mnoho dalších. Před vstupem do zámeckého areálu existovala oranžerie, která však byla přebudována a v současné době slouží jako vinárna.

Vyhořelá oranžerie v Podzámecké zahradě v **Kroměříži** byla po požáru v roce 1941 upravena pro klece k chovu zvířat a slouží jako zoo-koutek. Tato oranžerie byla postavena v roce 1849 a uvádí se, že zde pěstovaly oranžovníky a granátové jabloně v ozdobných kbelících.

Stavby po obnově bez využití

V **Budišově** v zámeckém parku byla drobnější oranžerie obnovena včetně sousedního bývalého zahradního domku.

Stavby procházející obnovou

V **Novém Sedlšti** byl na severovýchodním okraji zahrady postaven klasicistní skleník jako drobná stavba obdélného půdorysu. Čelní strana skleníku je orientována k jihu a horní třetina je vyzdobena vyřezávanými čtyřlístky, nad okny je pak dřevěný trám zdobený vyřezávanými liliovými kvítky. Od roku 1929 do roku 1943 se zde pěstovaly kmínkové růže, polyantky, banánovníky a jiné rostliny. V současné době se nový majitel snaží o obnovení zámku i oranžerie.

Stavby, které dosud čekají na obnovu a využití

Součástí rozsáhlého zámeckého barokního areálu v **Uherčicích** je i zajímavě řešená oranžerie, vystavěná s domem pro zahradníka v roce 1829 zřejmě po rozšíření okrasné

zahrady. Byla sice před léty zastřešena, ale tím práce na její záchraně skončily. Není totiž dostatek financí na postupnou obnovu zámku, takže tato oranžerie se obnovy jen tak nedočká. Není tedy využívána žádným způsobem.

Zahradnictví a stavby určené pro pěstování rostlin se v **Manětíně** nacházely zřejmě už koncem 17. století. Součástí architektonické kompozice v rámci přestavby zámku v letech 1712–1734 se stalo zahradnictví s monumentální oranžerií. Interiér zdobily nástěnné malby, ze kterých se dochovaly jen fragmenty. V oranžerii se hospodařilo až do roku 1945. Současný stav stavby je havarijní.

V zámeckém parku ve **Valči** vynikal litinový palmový skleník. Tento nesmírně cenný areál v pohraničí byl neustále ničen a deptán vandaly (např. cenné Braunovy sochy musely být odvezeny a do parku se vrátilo jen několik kopií), završením všeho byl zhoubný požár zámku dne 2. dubna 1976. Zahradnictví se skleníky bylo u zámku už při jeho barokní přestavbě. Podle archeologického průzkumu stávaly na místě dnešních skleníků dřevěné stavby s citroníky a pomerančovíky. Poslední podoba skleníku z ocelolitinové konstrukce pochází z konce 19. století. Skleník se tehdy dělil na část studenou, teplou a palmovou. V posledních letech probíhá jejich celková obnova pro pěšební účely.

Rozsáhlý soubor oranžerie, skleníků, ananasovny, fíkovny a domu zahradníka v **Hoříně** se v současnosti nachází v ruinózním stavu. Soukromý majitel nemá dostatek financí na obnovu.

V **Jindřichově Hradci** v Landfrasově vile je oranžerie ve špatném stavu a není využívána soukromým majitelem.

Těsně pod hradem **Veveří** jsou ještě zachovány zdi obvodové klasicistní oranžerie a vedle ní stojí drobný pěšební skleník. Obě stavby jsou v havarijním stavu.

Obr. 71: Stavby pro zimování a pěstování rostlin v areálu hradu Vevetí. (Foto D. Fetterová, 2013)

Obr. 72: Oranžerie ve Velkých Opatovicích. (Foto D. Fetterová, 2011)

Zámecký areál **Habrovany**, nedaleko města Rosic, tvoří zámek, v němž sídlí Ústav sociální péče a zámecký park, který byl v nedávné době obnoven. Park včetně dosud neobnovené oranžerie a zahradního domku je ve správě obce.

Ve **Velkých Opatovicích**, vedle zimní zahrady (oranžerie), stojí po rekonstrukci vyhořelé části zámku moderní stavba Moravského kartografického centra. Na komplexní obnovu zimní zahrady se bohužel nedostávají finance. Byla obnovena pouze shořelá střecha. Další skleníky pro pěstování rostlin se nacházely v horní části zahradnictví nad zámkem (dříve Dürrovo zahradnictví). V minulém století došlo však k výstavě školy a skleníky musely být zbourány.

V **Jinošově** (Šenvaldu) nedaleko Náměště nad Oslavou, v bývalém sídle rodu Haugviců, dnes probíhá kompletní obnova zámku i parku novým soukromým majitelem. Oranžerie, která byla součástí bývalého panství včetně dalších zahradních staveb v přilehlé oboře, patří Lesům ČR v Náměšti nad Oslavou. Přes neustálé upozorňování na havarijní stav oranžerie zatím k nápravě nedošlo.

Bývalé zámecké zahradnictví v **Náměšti nad Oslavou** je součástí zámeckého areálu (NKP Náměšť nad Oslavou) ve správě NPÚ. Rozsáhlý komplex skleníků situovaných na svahu nad komunikací byl dříve součástí zásobního zámeckého zahradnictví a byl provozuschopný. V posledních letech není areál využíván a je v havarijním stavu.

Obr. 73: Oranžerie v klášterní zahradě ve Vyšším Brodě. (Foto D. Fetterová, 2007)

V klášterním areálu ve **Vyšším Brodě** navazuje na budovu Poštovního muzea klasicistní oranžerie, která v současné době slouží k ustájení ovcí. Proti zřícení je zajištěna výdřevou, bohužel má však narušenou statiku a její obnova bude tedy nákladná. Jde o příklad typologicky zajímavé oranžerie, zakončené fabionovou římsou.

Z původně klasicistní oranžerie v **Linhartověch**, která se nachází na polské straně na břehu řeky Opavice, zůstaly jen obvodové zdi. Zámek je v majetku Města Albrechtice a je postupně obnovován, stejně jako krajinářský park s cennými starými duby. I když kastelán zámku Jaroslav Hrubý již několik let usiluje o záchranu oranžerie, není její osud příliš slibný. Vlastník stavby je polské národnosti a pobývá v Rakousku. Oranžerie byla nedávno v pronájmu chovatele dobytka. Ten byl v oranžerii, tehdy ještě zastřešené, ustájen. Nyní však devastace pokračuje velice rychle, a tak tato kdysi zajímavá stavba spěje k neodvratnému zániku. Pomoci by mohla majetkově-právní česko-polská směna.

V havarijním stavu jsou také oranžerie v zámeckých parcích **Lnáře** a **Liběchov**.

Objekt oranžerie v **Zahrádkách** byl před několika lety obnovován, ale nedostatek financí obnovu zastavil.

Příloha 3 – Lektorské posudky

Lektorský posudek č. 1

Předložená metodika je zpracována autorským kolektivem s bohatými zkušenostmi s danou problematikou. Z úrovně zpracování je zřejmá dobrá znalost historických souvislostí, studium dostupné literatury a obrazového materiálu, zároveň i praktické poznání, resp. znalost dochovaných staveb a zkušenosti s obnovami resp. rekonstrukcemi těchto specifických objektů nacházejících se v areálech kulturních památek.

Obsahová část metodiky je rozčleněna na dvě části. První zahrnuje historický přehled pěstování rostlin v nádobách v jednotlivých slohových etapách vývoje zahradního umění, výčet druhů typických pro dané období a situování rostlin v rámci zahradní kompozice. Informace jsou doplněny odkazem na práce autorů, kteří se danou problematikou zabývali v minulosti. Kromě výčtu druhů typických pro jednotlivá období, který mj. lze považovat za velmi důležitý pro eventuelní obnovu zahradního segmentu, je uvedena velmi prakticky kapitola zabývající se péčí o subtropické rostliny pěstované v nádobách. Tyto obecné zásady jsou na základě zkušeností autorů doplněny o poznámky týkající se specifických nároků některých rostlin a odkaz na starší literaturu, zabývající se technologií pěstění podrobněji.

Zdůrazněna je nutnost přesné evidence jednotlivých rostlin pro potřeby individuální péče a stanovení plánu péče o celou kolekci v průběhu určitého časového období. V současné době by tato evidence měla být vedena elektronicky a průběžně aktualizována.

Pozornost je věnována poměrně náročným přesunům rostlin během roku včetně technologii transportu tak, aby nedošlo k poškození rostlin a dále jejich stabilizaci na stanovišti. Uveden optimální postup při záливce, výživě a přihnojování. Zdůrazněn je charakter péče o rostliny v době jejich zimování, požadavky na typ nádob a materiálové rozdíly. Požadavek na jejich umístění vzhledem k nárokům jednotlivých druhů včetně přípravy na přesazování, řezy, kvalitu substrátu apod.

Druhá část metodiky se zabývá stavbami pro zimování rostlin obecně nazývanými oranžerie. Nastíněn je jejich historický stavební vývoj a narůstající význam v jednotlivých zahradních a krajinářských kompozicích. Podrobně je popsán vývoj vytápění oranžerií a skleníků, jeho hodnocení včetně výčtu negativ, které inspirovaly následné vylepšení novými technologiemi.

Význam oranžerií jako specifického typu kulturních památek zdůrazňují navržené zásady památkové obnovy oranžerií, přičemž základním předpokladem pro kvalitní památkovou obnovu je provedení podrobného stavebněhistorického průzkumu. Potřeba průzkumu použitých technologií má význam z hlediska poznání vývoje stavby a zejména poznání vývoje užívaných technologií, které nemusí být vždy v dobové literatuře zmiňovány. V případě zaniklých staveb je doporučen archeologický průzkum. Uvedeny jsou příklady průzkumů vybraných objektů – Palmového skleníku v Lednici, zahrad pod

Pražským hradem a průzkum Holandské zahrady v Kroměříži a oranžerie v zahradě Břevnovského kláštera.

Zmíněny jsou i příklady nevhodných stavebních úprav, které výrazně narušily vnitřní klima stavby. V případech plánované obnovy oranžerií je zdůrazněna zásada respektování vývojové vrstevnatosti a celistvé interpretace stavebního díla, zásada věrohodného ztvárnění, zachování charakteru stavby a zásada kontextuálního přístupu s vědomím kompoziční hodnoty stavby v areálu zahrady či parku.

Uvedeny jsou současné možnosti prezentace oranžerií s připuštěním tolerance pro využití, odpovídající možnostem vlastníka, avšak za předpokladu zachování stavby samotné. Uvedeny jsou příklady vhodného společenského využití, zejména jako galerie, letní kavárna, společenské centrum, relaxační prostory.

V příloze č. 1 metodiky je uveden ojedinělý příklad obnovy oranžerie v Lomnici u Tišnova a v příloze č. 2 jednotlivé příklady využití oranžerií, skleníků a fíkoven na území České republiky, které byly předmětem výzkumu v minulých letech a stručné hodnocení jejich současného stavu.

Závěr:

Tato odborná metodika je významným informačním materiálem zejména pro spolupráci jednotlivých specialistů odborných pracovišť NPÚ a zároveň by také měla být přesvědčivým podkladem pro současné vlastníky při rozhodování o dalším osudu tohoto specifického druhu kulturních památek. Měl by sloužit k propagaci a zdůraznění hodnot staveb, které jsou doposud opomíjeny a z tohoto důvodu mnohde zanedbávány a přímo ničeny. Přestože současná situace pravděpodobně neumožňuje rehabilitaci těchto staveb ve větším měřítku, náměty uvedené v metodice umožňují soustředit se při záchranných průzkumech na podstatné dochované stavební prvky.

Náměty k doplnění:

Doporučuji v rámci možností doplnit metodiku DVD zahrnujícím zejména obsáhlý obrazový materiál, dokumentující historický vývoj, dále výběr foto nejceněnějších objektů ze zahraničí a přehled objektů v ČR apod. Přínosem by byl rovněž přehled foto např. nádob pro rostliny, event. kontakty na výrobce, seznam zahradnických podniků, event. zásobních zahrad s požadovaným rostlinným materiálem, foto detailů technických zařízení s příkladem nových výrobců apod. Dále by bylo možné uvést v příloze mapku ČR s lokalitami oranžerií a graficky popsat dataci, popis, současný stav a využití, finanční náklady na obnovu včetně projektantů a realizačních firem, počet pracovníků a náklady na provoz – vše v tabulkovém přehledu.

Ing. Alena Halamíčková,

Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci

Lektorský posudek č. 2

Předložená metodika je přehledně rozdělená do kapitol v logické návaznosti na 67 stranách bez příloh, s přílohami na 87 stranách. V práci jsou uvedeny modelové příklady a celá práce je doplněna aktuálními obrázky dokládajícími a upřesňující tvrzení v textu. V příloze jsou pak uvedeny příklady obnovy a nového využití oranžerií.

1) Struktura metodiky

a) Cíl metodiky

Cílem metodiky bylo představit základní poznatky a metodické postupy z oblasti pěstování a prezentace teplomilných rostlin pěstovaných v nádobách v historických zahradách a parcích, a to včetně staveb určených pro jejich přezimování. Možnosti jejich obnovy byly prezentovány zejména na modelových příkladech. Cíl metodiky byl splněn.

b) Vlastní popis metodiky

Struktura předložené práce vychází z předem stanoveného konceptu. Jednotlivé kapitoly jsou uspořádány v logickém sledu a souvislostech. Úvodní část obsahuje vymezení pojmu a tématu metodiky. V kapitole „Rostliny v nádobách“ je uvedený přehled jejich užívání v historickém vývoji od starého Egypta, přes středověk. Samostatně je pojednáno o období renesance, baroka až po období krajinářských úprav, a to včetně pěstovaného sortimentu rostlin a způsobu jejich prezentace, která je charakteristická pro jednotlivá slohová období. Vše je doplněné fotodokumentací s příklady různých objektů. Samostatná podkapitola je věnována péči o subtropické rostliny pěstované v nádobách v obecné rovině s upozorněními na specifické požadavky jednotlivých druhů včetně vhodných podmínek pro jejich přezimování. Pojednáno je v ní také o evidenci a popisu jednotlivých rostlin, přípravě na transport, o transportu, dále o péči na letním stanovišti atd. Podrobněji je v kapitole o rostlinách uvedený postup při zálivce, hnojení, řezu, přesazování a v obecné rovině i o možnostech ochrany proti možným chorobám a škůdcům. Metodika se v této kapitole zabývá i možnostmi zimování rostlin v případě, že v dané lokalitě chybí pro tyto účely speciálně vybudovaný prostor např. v podobě oranžerie. Samostatně je pojednána péče o rostliny z rodu citrus.

V další kapitole „Stavby pro zimování rostlin“ je pojednáno o jejich historickém vývoji. Kromě oranžerií jsou v této kapitole zmíněny i další stavby, sloužící pro zimní uchování rostlin včetně jejich popisu. Dále se metodika zabývá systémy na úpravu klimatu, a to jak různými druhy otopných systémů, tak i systémy na sloužící ke snižování teploty včetně možností využití dochovaných částí tohoto technického vybavení. Samostatně je pojednáno o potřebnosti a metodice stavebněhistorických průzkumů včetně průzkumů archeologických v případě na povrchu zaniklých staveb a o zásadách památkové obnovy oranžerií.

V předložené metodice nechybí ani příklady průzkumů a obnovy jednotlivých objektů a možnosti jejich prezentace a využití.

c) Vyjádření k novosti metodiky

O pěstování rostlin v nádobách zaměřených na určitou skupinu rostlin existuje celá řada literatury. Předložená práce však obsahuje komplexní možnosti péče a prezentace rostlin v nádobách ve specifickém prostředí většinou zámeckých areálů včetně přehledného uvedení vhodného sortimentu rostlin odpovídající jednotlivým slohově vymezeným časovým obdobím. Současně se zabývá možnostmi průzkumů, obnovy a prezentace staveb pro jejich přezimování. Předložená metodika je nová především ve své komplexnosti i svým specifickým zaměřením.

d) Popis uplatnění metodiky

Metodika je vhodná pro využití v památkově chráněných areálech, kde jsou součástí jejich výzdoby rostliny v nádobách nebo jsou vybavené objekty určenými pro jejich přezimování a to ať už slouží svému původnímu účelu, nebo účelu zcela novému. Je možné jí použít i na jiné než památkově chráněné areály se zahradami a parky.

e) Popis použité související literatury:

Použitá literatura odpovídá ve své šíři zpracovanému tématu a na vybraných místech je uvedena i v textu.

f) Seznam publikací, které předcházely metodice

Uvedená literatura dokumentuje soustavný zájem o danou problematiku jednoho z uvedených autorů předložené metodiky; v celkovém přehledu literatury je doložen soustavný zájem o danou problematiku i u jiných spoluautorů.

2) Dedikace na dotační program

Předložená metodika odpovídá záměrům realizovaným v souladu s koncepcí vzniku a činnosti projektu IOP – Národní centrum zahradní kultury v Kroměříži.

3) Souhrnné vyjádření

Předložená metodika představuje kvalitně zpracovaný a přehledný odborný materiál doprovázený komentovanou fotodokumentací. Jednotlivé kapitoly mají logickou návaznost a nechybí v příloze uvedené příklady. Některé postupy jsou ukázány zejména na vzorových objektech i na objektech v zahraničí. Snad by přímo v textu stálo za doplnění o více našich lokalit (např. v případě archeologických průzkumů v zahradě v Ostrově nad Ohří aj.). Také by bylo vhodné doplnit metodiku pro celkový přehled alespoň o příklady širokého sortimentu rostlin pěstovaných v oranžeriích v 19. století. Předložená práce bude nepochybně jedním z nezastupitelných podkladů jak při zpracování odborných vyjádření, tak i v samotné praxi.

Ing. Petr Kubeša

Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci

Rostliny v nádobách a stavby pro jejich přezimování v památkách zahradního umění

Ing. Lenka Křesadlová, Ph.D., Evžen Kopecký, Ing. Jiří Olšan,
Ing. Eduard Chvosta, Ing. Dagmar Fetterová, Mgr. Jiří Janál

Vydal Národní památkový ústav, Valdštejnské nám 3/162, 118 01 Praha 1
ve spolupráci s s Metodickým centrem zahradní kultury v Kroměříži
v roce 2015 jako 63. svazek edice Odborné a metodické publikace
1. vydání

Předmluva: PhDr. Jana Spathová

Foto: Ing. Dagmar Fetterová, Mgr. Petr Hudec, Ing. Eduard Chvosta, Aleš Karban,
Ing. Lenka Křesadlová, Ph.D., Ing. Jiří Olšan, Ing. Jiří Válek, Ing. Libor Vašák

Odborný redaktor: Mgr. Lukáš Hyřha

Grafické zpracování: Jan Šíma

ISBN 978-80-7480-032-0

NÁRODNÍ
PAMÁTKOVÝ
ÚSTAV

ISBN 978-80-7480-032-0